



Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Филозофски факултет – Скопје



Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

- Магистерски труд -

Ментор:

Проф. д-р Зора Јачова

Кандидат:

Ивана Ѓошевска

Скопје, 2020 год.

СОДРЖИНА

Апстракт.....	5
Abstract.....	6
ВОВЕД.....	7
I. ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ НА ПРОБЛЕМОТ	9
1. Општо за говорот	9
1.1. Говорот и мислењето.....	11
1.2. Јазикот како главен носител на говорот	13
1.3. Двојната улога на говорот.....	14
1.4. Контекст и облици на говорот	15
1.5. Комуникативна функција на говорот.....	17
1.5.1. Видови говорна комуникација кај детето.....	18
2. Развој на говорот.....	19
3. Развој на говорот кај децата од претшколска возраст	21
3.1. Развој на говорот кај децата на возраст од три години.....	24
3.1.1. Слух и слушање	25
3.1.2. Артикулација	25
3.1.3. Говор и граматика.....	25
3.1.4. Комуникација.....	26
3.2. Развој на говорот кај децата на возраст од четири години	27
3.2.1. Слух и слушање	28
3.2.2. Артикулација	28
3.2.3. Говор и граматика.....	29
3.2.4. Комуникација.....	29
3.3. Развој на говорот кај децата на возраст од пет години	30

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

3.3.1. Слух и слушање	30
3.3.2. Артикулација	31
3.3.3. Говор и граматика.....	31
3.3.4. Комуникација.....	32
3.4. Развој на говорот кај децата на возраст од шест години	32
3.4.1. Слух и слушање	33
3.4.2. Артикулација	33
3.4.3. Речник и граматика	34
3.4.4. Комуникација.....	34
4. Најчести фонолошко-артикулациски нарушувања во говорот	35
4.1. Фреквенција на артикулациските нарушувања во говорот	37
4.2. Етиологија	39
4.3. Артикулациски нарушувања во вид на дисторзија, омисија и супституција	40
4.4. Нарушување во ритмот и темпото на говорот кај децата од предучилишна возраст	43
5. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА	45
II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	55
1. Предмет на истражувањето	55
2. Цели на истражувањето	55
3. Задачи на истражувањето	55
4. Хипотези	56
5. Варијабли	57
6. Истражувачки техники и инструменти	57
7. Примерок на истражувањето	60
8. Статистичка обработка на податоците	60
9. Организација и тек на истражувањето	61

III. АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ	62
1. Анализа на фонолошко-артикулацискиот статус на гласовите според гласовните групи.....	62
IV. ДИСКУСИЈА	84
ЗАКЛУЧОК.....	88
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	93
ПРИЛОЗИ.....	100

АПСТРАКТ

Фонолошко-артикулациските нарушувања се најчестата форма на промени кои настануваат во говорот. Овие нарушувања можат да се јават на ниво на артикулацијата исто како што можат да се базираат на лексиката. Оттука може да се објасни фонолошкото ниво кое ги поврзува артикулацијата и лексиката.

Основна цел на ова истражување е да се добие сознание за фреквенцијата на фонолошко-артикулациските нарушувања кај децата од предучилишна возраст.

Во истражувањето се опфатени 92 испитаници, деца со типичен развој од предучилишна установа на возраст од 3 до 6 години.

Резултатите добиени од ова истражување упатуваат на добри артикулациски постигнувања кај испитаниците во двете групи од сите возрасти. Не постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања меѓу двете групи, исто како и во однос на полот кај сите возрасти. Имено, најмала успешност во изговорот кај гласовите има во финалната позиција, додека, пак, најмногу артикулациски нарушувања има во групите на африкатите и фрикативите. Најзастапено артикулациско нарушување кое се јавува кај сите испитаници е дисторзијата.

Клучни зборови: фонолошко-артикулациски нарушувања, артикулација, говор.

APSTRACT

Phonological and articulation disorders are the most common form of changes that occur at speech. This kind of disorders can affect the articulation and also can be affected vocabulary. From here we can explain phonological level which is connected with articulation and vocabulary. Principal meaning of this research is to recognize the frequency of this kind of disorders in preschool children. In this research are examined 92 preschool children with typical development from age of 3 to age of 6.

The results of this research directs at good articulation at both ages.

There is no statistically significant difference in articulation disorders between two groups. Also refers to the male and female children of both ages, there is no significant difference to. The least success in pronouncing is in the final position.

The most articulatory disorders are in the africats and fricative groups.

The most common articulation disorder that occurs in all respondents is distortion.

Keywords: phonological and articulation disorders, articulation, speech.

ВОВЕД

Фонолошко-артикулациските нарушувања се најчестата форма на промени кои настануваат во говорот. Последните години може да се види дека повеќето автори ги поврзуваат артикулациските и лексичките аспекти на нарушувањата во изговарањето на гласовите и, главно, го користат терминот фонолошки, односно фонолошко-артикулациски наместо само артикулациски нарушувања. Така и во последното издание на DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 1995), поранешниот термин „Развојни нарушувања на артикулацијата“ сега се заменува со терминот „Фонолошки нарушувања“. Според DSM-IV (1995) фонолошките нарушувања претставуваат изостанок на употребата на говорните гласови кои се очекуваат во одредена доба и дијалектот на лицето, и можно е да се појават во форма на омисија, супституција или дисторзија на гласот.

Оттука може да се види дека не се негираат артикулациските нарушувања (омисија, супституција и дисторзија), но се смета дека терминот фонолошки нарушувања е соодветен бидејќи повеќето автори тврдат дека само 20-25% од нарушувањата во случаите се на ниво на артикулацијата, додека 75-80% од нарушувањата се базираат на лексиката, па заедно може да се објасни фонолошкото ниво кое ги поврзува артикулацијата и лексиката¹.

Се претпоставува дека ваквиот фонолошки пристап го започнал Compton². Тој поаѓал од претпоставката дека нарушувањата во артикулацијата се дел од широкиот состав кој може да се објасни со фонолошките правила и процеси. Во своите истражувања покажал дека постои висока конзистентност и системска грешка ако се анализираат нарушувањата од фонолошки аспект, додека, пак, ако се посматраат од

¹ Schwartz, R', Leonard, (1968), Folger, M., wiox, M.: Early Phonological Behavior in Normal Speaking and Disordered children: Evidence for a Synergistic View of Linguistic Disorders. Journal of Speech and Hearing Disorders, vol. 3, стр. 357 – 37.

² Compton, A' J.(1963):Generative Studies of Children's Phonological Disorders. Journal of Speech and Hearing Disorders, vol. 35, 1970, стр. 315 - 339. Edwards, M' L': Issues in Phonological Assessment. Seminars in Speech and Language, vol. 4,4, стр. 351 – 373.

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

артикулациски аспект, нарушувањата може да се опишат како несистемска грешка. Подоцна се спроведени голем број истражувања кои покажале дека фонолошките нарушувања можат да бидат поврзани со други нарушувања во јазикот, додека „чистите“ артикулациски нарушувања често не се поврзани со јазикот.

I. ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ НА ПРОБЛЕМОТ

1. Општо за говорот

Посебно важен момент во развојот на човекот се развојот на говорот и јазикот кои претставуваат средство за меѓусебно разбирање на луѓето. До развојот на говорот, како најважен главен фактор, се појавила заедничката работа. Заедничката работа предизвикува потреба од заемно соопштување на мислите, а оваа потреба се остварува со формирање на говорот како средство за обраќање и комуницирање помеѓу луѓето³.

Говорот кај луѓето настанал врз основа на веќе релативно високо развиени инстинктивни гласовни комуникации кај животинските предци на човекот. И денешните мајмуни располагаат со доста различни гласови. Нижите врсти мајмуни поседуваат најмалку девет различни гласови кои ги остваруваат со движење на челуста, устата и јазикот. Движењето на овие органи и кај нив е големо. Ова движење кај човекот, за разлика од животните, и понатаму се развива и овозможува создавање на значително поголем број гласови, а со тоа и создавање на говор. Покрај формирањето на сè помеките движења на говорните органи за развој на говорот, било потребно да се развие сетилото за слух, како еден од поважните услови. Со развојот на сетилото на слух се овозможило да се разликуваат гласовите кои се произведуваат од гласните органи. Развојот на органите за говор и развојот на органите за слух т. е. осетливоста на гласовите, довеле до понатамошен развој на мозокот, а посебно до развој на мозочната кора и посебните области кои претставуваат центри за говорните движења, за запазување и препознавање на говорните гласови.

Говорот е специфична особина, карактеристична за човекот и неразделно сврзана со знаењето. Говорот е невозможен без знаење на јазикот. Во развојот на јазикот ги среќаваме сите облици на учењето, сите принципи на запазувањето, организацијата и сервискиот распоред. Добар дел од основното познавање на однесувањето и неврологијата може да се стекне со проучување на јазикот. Јазикот е стар колку и сознанието. Јазикот е одреден од историјата на народот, ние не можеме на соодветен начин да ја изучуваме историјата на некој народ, ако не го познаваме јазикот

³ Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Zagreb, Golden Marketing-Tehnička knjiga, стр. 26.

на тој народ и обратно, не можеме да ја совладаме содржината на јазикот, ако не ја познаваме историјата на народот. Доаѓајќи на свет, поединецот добива готов јазик⁴.

Говорот станува моќно средство за разбирање меѓу луѓето и развој на психичкиот живот, поради тоа што говорот на луѓето суштински се разликува од сите други видови суштества и од најсложените. Човекот се разликува од животните по тоа што говорот, т. е. зборовите се носители на одредено значење и имаат сигнификантна функција. Гласовите и системите гласови не се повеќе само сигнали кои предупредуваат на опасност или некоја штета, туку тие се носители на одредена содржина која соопштува не само карактеристики на некои особини, туку и одредени односи. Благодарение на постојниот говор – јазикот, психичките функции кај човекот многу се развиваат и стануваат квалитативно поразвиени отколку кај нижите врсти кај живите суштества.

Всушност, говорот е оној кој овозможува формирање на карактеристичниот психички живот на човекот.

Покрај тоа што е средство за комуникација меѓу луѓето, говорот во исто време претставува и механизам на интелектуалната активност која овозможува извршување операции како што се: апстракција, генерализација и создава основа за појдовно мислење.

Според Бартлер говорот има три функции:⁵

1. Комуникативно општење помеѓу луѓето со зборови.
2. Експресивна – се однесува на изразување на внатрешните состојби.
3. Репрезентативна – се однесува на значењето што го имаат зборовите.

Усвојувајќи и развивајќи го говорот, човекот ги развива сите свои психички функции, а посебно мислењето. Надмоќта на човекот над останатите живи суштества е заснована на неговата поразвиена способност за мислење и говор. Човекот ја наследува способноста да стекне користење говор. Примајќи го јазикот на својата средина, детето

⁴ Apel, K., Masterson, J. J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Lekenik: Ostvarenje, стр10-11

⁵ Bartlett, F.C. (1958). Thinking: An experimental and social study. London: George Allen Unwin Ltd, стр. 144.

прима собрано огромно сознание на изминатите генерации, и поради ова говорот претставува важен фактор во психичкиот развој.

1.1. Говорот и мислењето

Говорот е неразделно врзан со знаењето на објективната стварност. Секој збор изразува воопштено објективна стварност т.н. група истовидни предмети, на пример, зборот *часовник* означува група слични предмети. Зборот ги воопштува поединечните впечатоци кои ги примаме од даден предмет во разни моменти и различни околности.

Мислењето не само што се изразува, туку и се остварува со говорот. Сосема оправдана е поговорката во која се вели „човекот мисли со зборовите“. И навистина, човекот без зборови не може да мисли, па макар и да не ги изговори на глас. Би можело да се рече дека јазикот е материјална рамка на мислите или материјален супстрат на мислењето. Со зборовите се врши сведување на мислите во говор. Говорот колку што и припаѓа на сферата на мислењето толку ја овозможува вистинската јасност на мислите. Кога мислата ќе добие говорен облик станува јасна, разбирлива за примачот. Во тој случај говорот не е само средство за соопштување на мислите, туку тој ја формира самата мисла. Говорот, во исто време, е и носител на изразот кој точно се прецизира и развива. Говорот ни овозможува да ги фиксираме воочените особини на предметот и прецизно да ги изразиме односите помеѓу појавите. Користејќи различни зборови, ние укажуваме на разликите меѓу предметите и појавите, а употребувајќи исти зборови во слични ситуации укажуваме на сличноста меѓу предметите и случките. Развивањето јасност и прецизност во изразувањето – развивањето на културата на говорот, помага во развивањето, одредувањето и јасноста на мислата. Говорот, во исто време, е и носител на изразот „мислите може да се изразат темпераментно или досадно, налутено или задоволено“.⁶

За да може извесно знаење да биде предадено на друг, мора да му биде јасно на самиот предавач на мислата. Доколку една мисла е темна, нејасна, потешко е нејзиното

⁶ Dobrota, N. (2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović“, стр. 81-88.

изразување со зборови и обратно. Секој имал можност да ја искуси онаа лична состојба, чувство, кога „човекот знае што сака да каже, но не може да ги најде соодветните зборови“. Прашањето како мислата се изразува говорно посебно е важно во педагошката практика. Од ученикот треба да се бараат комплетни одговори, правилни и целосни дефиниции и формули, не само со цел да се негува говорот, туку и да може мислите кои ги има да ги изрази целосно и јасно. Врската која постои меѓу говорот и мислењето, т. е. нивната поврзаност, не значи дека мислењето и говорот се едно исто т. е. мислењето да може да се сведе на говор. Дека мислењето и говорот не се исто, меѓу останатото, докажува фактот дека една мисла може да се изрази со различни зборови, а, сепак, да означува ист поим, предмет. Тоа го потврдуваат и разликите меѓу т.н. надворешен и внатрешен говор. Внатрешниот говор е во непотполни реченици, тој често содржи само некои зборови кои ни служат како основа за развивање на мислењето.

Исто така, дека мислењето и говорот не се едно исто потврдува и фактот дека има мисловни процеси и кај живите суштества кои не поседуваат говор. И малото дете пред да го научи јазикот на заедницата во која живее мора, до одредена мера, да развие способност за мислење.

Усвојувајќи го и развивајќи го говорот, човекот ги развива сите свои психички функции, а посебно мислењето. Надмоќта на човекот над останатите живи суштества е заснована на неговата поразвиена способност за мислење и говор. Човекот ја наследува способноста да стекне користење говор. Примајќи го јазикот на својата средина, детето прима собрано огромно сознание на изминатите генерации и поради ова говорот претставува важен фактор во психичкиот развој.

1.2. Јазикот како главен носител на говорот

Според едно сфаќање за природата и содржината на мислата, тие прилично малку зависат од природата и содржината на некој јазик. Според таа анализа, и покрај тоа што мислата се изразува со зборови, јазикот нема големо влијание врз неа. Во многу примери, решавањето на проблемите се состои од преплетување на чисто визуелни, аудитивни и кинестетички претстави. Ние можеме, во текот на другиот степен на процесот, да се потрудиме да најдеме зборови за да ги изразиме нашите мисли, но откако „мислењето“ или решавањето на проблемот е завршено. Во склоп со тоа гледиште, развојот на мислата и јазикот кај детето напредуваат паралелно на, повеќе или помалку, независен начин. Кога детето ќе ги научи новите зборови, може точно да ги соопшти своите мисли и подобро да ги запамети одлуките кои ги носи⁷.

Другото гледиште тврди дека мислата кога се претвора во говор неизбежно се обликува со зборови. Ќе наведеме извесен број јазични испитувања кои го поддржуваат ова гледиште. Такви се испитувањата на јазикот и мислењето на различни друштва и културни групи толкувачи за да се докаже дека природата на мислењето на некоја група одговара на природата на нејзината граматика и речникот. Има некои клинички студии кои покажуваат дека нарушувањата во процесот на мислење на личноста влијаат, т. е. постојат нарушувања и во јазикот и говорот на таа личност.

Според второто гледиште, развојот на мислата и говорот мораат да се посматраат како многу зависен процес. Кога детето ќе научи нови зборови и нов начин на поврзување на зборовите, се менува природата на неговото мислење, а штом научи нови поими, тоа влијае на самата структура на неговиот јазик.

Застапниците на првото мислење се противеле на ваквите образложувања истакнувајќи дека, ако јазикот се користи за изразување на мислењето, неминовно ќе постои поврзување меѓу јазикот и мислењето, а тоа не го докажува и заемното дејство⁸.

Денес е тешко да се изберат овие или некои други сфаќања. Прилично малку испитувања се направени за односот на говорот и мислењето. Можеби овој однос не

⁷ Bugarski, R. (2003). Uvod u opštu lingvistiku. Beograd: Čigoja štampa, стр. 15.

⁸ ŠKARIĆ, I. (1986). Određenje govora. Govor, 3(2), стр. 2-16.

може да биде испитан експериментално, туку мора да биде проучуван само со посматрање на односот на мислата и говорот така како што тие се утврдени во „природата“. Можеби науката сè уште не е способна да најде некаков експериментален пристап, затоа ги прифаќа најприфатливите шпекулации. Меѓутоа научниците треба да биде предупредени дека мислењето и говорот претставуваат процес кој е значаен онолку колку што тој е нејасен.

1.3. Двојната улога на говорот

Психолозите разликуваат два степени на говори и тоа⁹:

- внатрешен говор,
- надворешен говор.

Од интроспективните извештаи на многуте посматрачи, дознаваме дека зборовите сочинуваат голем дел од нашите доживувања. Од некои објективни експериментални записи докажано е дека незабележливите движења на гркланот и јазикот можат да се забележат со помош на некои осетливи инструменти кога некоја личност мисли. Тие движења се такви што наведуваат да се протолкуваат како внатрешен говор или говор сам со себе. Кога мислиме или кога разговараме самите со себе, еден посматрач не може точно да забележи и проучи што си кажуваме во себе. Ако испитувачот побара од нас да мислиме на глас, под тие околности можеме во целост да ги измениме содржината и обликот на нашиот внатрешен говор. Но ако се набљудува егоцентричниот говор на детето кој не е само говорна игра, туку навистина внатрешен говор речен гласно затоа што тоа за детето значи дека е слушано, тогаш научникот има можност да го спореди со внатрешниот говор на возрасните.

Виготски, кој ја поставил оваа претпоставка, дошол до следниот заклучок¹⁰:

⁹ Apel, K., Masterson, J. J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Lekenik: Ostvarenje, стр. 11.

¹⁰ Vygotskog L, U. Bronfenbrennera i R. Feuersteina, Draženka Skupnjak (2012): Teorija razvoja i učenja, Život i škola, br. 28, стр. 219-229.

1. Внатрешниот говор на возрасните е несврзан и непотполн.
2. Содржи многу претпоставки за „очигледната“ природа на фактите и односите кои се вклучени во кој било облик на заклучување.
3. Внатрешниот говор е релативно независен од граматичките правила.

Меѓутоа, кога ќе дојдеме до вториот степен т. е. степенот на соопштување, сепак, не можеме да бидеме несврзани и елиптични во говорот т. е. надворешниот говор. Мораме да ги „експлицираме“ нашите чекори во мислењето и соопштувањето. Мора да се употребуваат соодветни и точни зборови, како и да се внимава на граматичката конструкција, за да можеме целосно, точно и разбирливо да ја пренесеме нашата мисла. Во случај да не го направиме тоа, ризикуваме воопшто да не соопштиме ништо или, поточно, да не бидеме разбрани од примачите на мислата. За да може одредено знаење да биде предадено на друг, мора на личноста која ја соопштува мислата да ѝ биде јасно. Останува фактот дека внатрешниот говор не може да се сведе на безгласен говор во свеста. Важно е прашањето: „Дали внатрешниот говор е идентификуван со надворешниот говор по својот состав и психолошкиот механизам?“ На ова прашање засега не може да се одговори. Сигурно е едно, а тоа е дека внатрешниот говор во психолошки поглед е нешто специфично, посебно. Внатрешниот говор не располага со зборови, туку со слики. Ние сето тоа го воочуваме така што, за разлика од детето, имаме научено дека во нашиот личен, приватен свет другите лица на никаков начин немаат влијание и не можат да дејствуваат.

1.4. Контекст и облици на говорот

Разликите помеѓу внатрешниот и надворешниот говор не претставуваат пречки помеѓу нивната поврзаност. Степенот на разлика зависи од односот на оној што зборува и оној што слуша. Доколку има повеќе заеднички наклоности и контакти меѓу говорникот и слушателот, говорот може да биде несврзан и граматички неорганизиран. Од една страна, бил примерот на зборување сами со себе, а, на друга, формалното писмено соопштување на мислата, упатено на непознати слушатели. Кога зборуваме со себе, во себе имаме одличен пријател со кого се согласуваме во сè што ќе изнесеме, кој

потполно нè разбира и сочувствува со нас. Во тој случај, нашите зборови се нејасни и неусогласени, но не нè плаши фактот дека нема да бидеме сфатени бидејќи „нашиот замислен пријател“ е наш производ, производ на нашата имагинација и ги разбира нашите мисли. Честопати користиме зборови чии значења ги подразбираме, а речнички се нејасни во надворешна смисла на говорот. Не сме спонтани во граматичките правила, чувствувајќи дека сме го „сфатиле“ она што не сме го изговориле¹¹.

Разговорот помеѓу добри пријатели со слични ставови и разбирања во мал степен се разликува од разговорот со себе. Ваков разговор може да се состои од говор кој е малку скротен. Често се среќаваме со појавата во која штотуку започнатиот разговор на еден пријател веднаш е прекинат од другиот и тој почнува свој одговор и притоа е сфатен со почетокот на одговорот на другиот пријател. Еден таков разговор може да опфати само почетоци од реченицата, фрази и елиптични извици.

Зголемувањето на формалноста во говорот може да биде прикажано во разликите кои постојат меѓу професорот кога држи предавање и кога пишува. Првиот говор е помалку формален, речениците се непотполни, таквиот говор изобилува со реченици од типот „така што“, „се разбира“ и др. Ваквиот говор може одлично да се сфати од страна на слушателите, додека истите зборови прочитани во ракопис можат да предизвикаат забуна. Изгледа дека една од причините е што во говорниот јазик слушателите освен што ги слушаат зборовите го гледаат изразот на лицето на говорникот, ги гледаат движењата, а додека го читаат ракописот, читателите, главно, зависат од пишаните зборови¹².

Значи, говорот е поформализиран кога се обидуваме да зборуваме со другите и ја зголемува својата граматичка вообличеност доколку се зголемува „психолошката оддалеченост“ меѓу говорникот и слушателот.

Од изнесеното го донесуваме следниот заклучок, дека говорот и мислата се тесно поврзани, но на еден сложен начин. Ограничувањата кои ни ги наметнува нашиот речник и граматиката можат да бидат многу лесни во една фаза на нашето мислење, а многу значајни подоцна. Процесот на мислење не е целосен кога почнува

¹¹ Velički, V., Katarinčić I. (2011). *Stihovi u pokretu: malešnice i igre prstima kao poticaj za govor*. Zagreb: Alfa, d.d, стр. 4.

¹² ŠKILJAN, D. (1986). O definiciji jezika i govora. *Govor*, 3(1), стр. 19-26.

неговото изразување. Мислењето продолжува да се вообличува и менува кога се обидуваме да ги изразиме нашите мисли.

1.5. Комуникативна функција на говорот

Благодарение на основната функција на говорот, неговото користење за соопштување мисли, желби, чувства или т.н. комуникативна функција, човекот успева извонредно да го обогати и развие својот психички живот. Освен тоа, со помош на комуникацијата, човекот говорот го спроведува во заедницата во која живее, ги развива производните сили, создава култура и гради сложен систем на односи и институции. Комуникативната функција на говорот која е најважна е можна бидејќи зборовите и речениците се носители на одредено значење. Тие репрезентираат одредени сфаќања, чувства, желби, па преку нив човекот ги соопштува и пренесува тие значења на друг¹³.

Комуникацијата на луѓето, сепак, не е секогаш успешна бидејќи некогаш не им се придава исто значење на зборовите од страна на оној кој зборовите ги соопштува и оној кој зборовите ги прима. Главна и основна причина за таквите недоразбирања и отежнувања на комуникацијата лежи во тоа што честопати еден збор има повеќе значења т. е. зборовите се повеќезначни, покрај денотативното значење, често, имаат и различно конотативно значење¹⁴.

Денотативното значење е релативно осмислено, со него се опфаќаат сите објекти или сите случувања на кои се однесува зборот. Таквите зборови се употребуваат во науката посебно математиката. Тие секогаш означуваат исто.

Меѓутоа, зборовите со кои се служиме во секојдневниот живот имаат уште едно приклучно, комутативно значење. Некои поединци на соопштениот збор му придаваат едно, некои друго значење. Често се случува ова недоразбирање на значењето со

¹³ Petrović-Lazić, M., Jovanović-Simić, N., Kulić, M., Babac, S., & Jurišić, V. (2015). Acoustic and Perceptual Characteristics of the Voice in Patients With Vocal Polyps After Surgery and Voice Therapy. *Journal of Voice*, 29(2), стр. 241-246.

¹⁴ Jovanović-Simić, N., Slavnić, S. (2009). *Govori i glas*, Univerzitet u Istočnom Sarajevu Medicinski fakultet, Foča, стр. 7.

поимите и зборовите од политичкиот живот како што се: демократија, слобода, права и сл.

Испитувањата покажаа дека помеѓу поединци, припадници на различни групи и различни култури постојат разлики во конотативните значења кои им се даваат на зборовите. Поради тоа, честопати комуникацијата меѓу луѓето е отежната, луѓето кажуваат исти зборови, а мислат на различни работи.

1.5.1. Видови говорна комуникација кај детето

Во својот развој детето употребува неколку видови говор: устен говор, самоговор, разговор, ситуационен говор кој е поврзан со конкретни животни ситуации, контекстен говор, инфантилен говор, кинетички говор т. е. гестовен и кинестетички.

Исто така, во развојот на говорот кај детето се јавува и т.н. егоцентричен говор. Овој говор се јавува околу 3-тата година, а постепено се губи, намалува до 7-та година.

Егоцентричниот говор има свои подвидови¹⁵:

- ЕХОЛАЛИЈА – повторување на исти зборови;
- ЕХОПРАХСИЈА – повторување на исти движења;
- МОНОЛОГ – говор во себе;
- КОЛЕКТИВЕН ГОВОР – говор на детето во себе кога е во друштво.

Според Виготски, социјалната функција на говорот од почетниот развој на говорот кај детето е примарна функција, а егоцентричниот говор не се губи, туку преминува во внатрешен говор, односно мислење. Говорниот развој би требало да биде прикажан на следниот начин: социјален говор, егоцентричен говор и внатрешен говор.

Покрај овие видови говор постои и писмен говор кој се стекнува со визуелно, аудитивно и модерно перципирање и совладување на графичките форми на буквите, гласовите и нивно препознавање и читање.

¹⁵ Šipka, M. (2005). *Kultura govora*. Novi Sad: Prometej, стр. 19.

Говорот може да биде и оштетен, кога постојат одредени пречки, недостатоци и нарушувања на говорот кои можат да бидат со преоден и потежок карактер.

За развојот и негувањето на граматички правилниот говор, најголемо значење има не само семејството, туку и предучилишните установи и основното училиште. При комуникациската работа со децата потребно е уште во предучилишната возраст и во првите години од основното образование да се научат на основните компоненти на изразниот говор, дикцијата, интонацијата, модулацијата, темпото, ритмот, акцентот, паузата и динамиката. На тој начин, ние од нив ќе формираме добри соговорници.

2. Развој на говорот

Јазикот и говорот се важни за формирање на личноста бидејќи, како што вели Виготски, говорот е „изворот на социјалното однесување и свеста“¹⁶. Јазичниот капацитет на децата е главен фактор кој влијае на нивниот успех во учењето во училиштата¹⁷. Затоа, посебно значење има развојот на јазичните вештини за постигнувањата во образованието, како и социјалниот и личниот развој¹⁸, бидејќи лицето кое нема доволно искуство во говорен јазик неизбежно ќе се соочи со голем број пречки.

Текот на јазичниот развој е универзален, без оглед на јазичната разновидност како резултат на различни култури. Одредени нивоа на говорно-јазично функционирање на децата во една јазична средина се постигнуваат на приближно иста возраст, особено во однос на развојот на граматичката структура и изговорот на гласовите, а индивидуалните разлики се однесуваат на брзината (темпото) со која детето го развива јазикот и веројатно применетите стратегии за учење. Етапите, или фазите, преку кои се реализираат структурите и функциите на говорот се природно поврзани со интелектуалниот, социјалниот и емоционалниот развој на детето, кој е типичен за културната средина.

¹⁶ Vladislavjević, S. (1987) Afazije i razvojne disfazije. Beograd: Naučna knjiga пристапено на 14.11.2019 <https://pdfs.semanticscholar.org/54fc/0f1de24688a7aac38252ec012898a6ab2edf.pdf>

¹⁷ Kristal, D. (1996.). Kembrička enciklopedija jezika. Beograd: Nolit, стр. 21.

¹⁸ Golubović, S. (2006). Razvojni i jezički poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije, стр. 301-315.

Со цел говорот и јазикот соодветно да се развијат, детето мора да ги совлада сите нивни елементи, како што се: фонолошко-артикулациските, граматичко-синтаксичките, лексичко-семантичките и прагматичните. Затоа е особено важно да се истакне нивната важност кај децата од претшколската возраст како основа за стекнувањето на училишни вештини.

Современата лингвистика смета дека бројот на речениците што ги кажува еден човек во создавањето говор го надминува бројот на секундите во текот на својот живот¹⁹. Благодарение на големиот број хомоними и синоними во граматичката структура, во јазикот постојат многу можни варијанти за да се изрази одредена мисла. Термините кои се користат во различни ситуации може да имаат различни значења, па усвојувањето на значењето на зборот се чини дека е многу „тешко“.

Со развојот на фонолошката структура на мајчиниот јазик, детето учи да ги разликува гласовите според нивните посебни карактеристики, што е од суштинско значење за развојот на вештините за читање и пишување. Посебно внимание треба да се посвети на вежбањето на дискреционите гласови во претшколската возраст²⁰. Дефицитите на вештини за фонолошка обработка ја сочинуваат основата на специфичното мешање во читањето²¹.

Развојот на артикулацијата се одвива според одредени правила, од едноставни до комплексни. Нивната целосна дезинтеграција се одвива меѓу третата и шестата година од животот, а секое понатамошно отстапување од соодветната лексичка форма е ризично и, по седум години, критично и патолошко.

¹⁹ Borota, V. (2004). Sintaksičke konstrukcije u jeziku dece sa razvojnom disfazijom- doktorska disertacija, Beograd; пристапено на 14.11.2019 - https://www.udruzenjepedijatara.rs/pdf/OSNOVNI_KURS/12_Disfazije.pdf

²⁰ Vasić, S. (1971) Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja исто и во: Miomir Z. Milinković, Mirjana M. Čutović, KRAĆE USMENE FORME U FUNKCIJI RAZVOJA GOVORA KOD DECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA, Nacionalni naučni skup sa međunarodnim učešćem, 25. mart 2016., Jagodina str. 77.

²¹ Golubović, S. (2006). Razvojni i jezički poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije, стр. 301-315.

Децата од предучилишна возраст не можат да ги опишат граматичките правила на кои се придржуваат, бидејќи не ги совладале металингвистичките способности, но фазата на развивање на комплексната граматичко-синтаксичката структура на мајчиниот јазик е веќе завршена.

3. Развој на говорот кај деца од претшколска возраст

Развојот на говорот треба да се охрабрува веќе од раѓањето на детето. За говорот да биде добар, не треба да има премногу разлика, ако се спореди детето со вршниците. Учењето и подобрувањето на говорот се одвива за време на интеракцијата со луѓето и предметите од околината и, поради оваа причина, возрасните треба да ги охрабрат децата да комуницираат со обезбедување бесконечна љубов, трпеливост и поддршка на детето. Говорејќи, детето ги изразува своите потреби, желби, интереси, чувства и мислења кон други луѓе.

Како што подвлекол Озгуд, говорниот јазик спрема грубиот материјалистички поглед е само сложена, поврзана низа на совладани движења на дијафрагмата, гласните жици, вилицата, усните и јазикот, со помош на воздухот кој се пробива низ различните отвори во одговарачки моменти и притисок. Ова сложена целина се состои од низа едноставни и автоматски мускулни движења. Развојот на говорот кај детето поминува, главно, низ четири меѓусебно тесно поврзани периоди.

Првиот глас образуван со мускулни движења кај децата е, всушност, крикот на новороденчето (првиот плач) кој го најавува победничкото влегување на младото човечкото суштество во овој свет. Од тој прв едноставен шум се развива чудесната разновидност на гласовите од кои се состои. Една од карактеристиките на детскиот говор е масовната недиференцираност. Скоро секој детски мускул работи случајно: рацете, нозете, очите, прстите. Говорниот апарат е, исто така, мускулен систем кој учествува во тие случајни активности. Различните гласови и случајни комбинации се појавуваат како резултат на чистите случајни околности на физичката состојба на детето²².

²² Velički, V. (2009). Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću. *METODIKA: časopis za teoriju i praksu metodika u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj izobrazbi*, стр. 80-91.

Некои истражувачи наведуваат дека во текот на првите три месеци од животот, бебето ги произведува сите гласови кои може да ги образува човекот. Во почетокот постојат универзални гласови. Сите бебиња формално, без оглед на културата и расата, произведуваат исти говорни гласови. Меѓутоа, ова универзално сложување на гласовите набрзо станува различен склоп на гласови, едно бебе, во однос на гласот, се разликува од другите.

Во првиот период детето почнува да брбори, а веќе од вториот месец детето од обичен крик на изговор преминува на изговор на звуци слични на говорот како: ги, а-ги, а-гу, е-ре, хе, е-хеј и др. Тие први гласови се почеток на детското брборење и настануваат како резултат на инстинктивните говорни движења на детето. Овие гласови настануваат или под влијание на внатрешните уште недиференцирани потреби за движење или од надворешните влијанија како моторна реакција на детето. Дека тие звуци на детето немаат говорно обележје и не одговараат на никаква потреба за говор, докажува фактот дека слични зачетоци на брборењето наоѓаме и кај глувонемите деца. Тие почетоци немаат никаква функција во смисла на говорот.

Почнувајќи од 3-4 месец на живот, детето веќе почнува несвесно да го подржува туѓиот говор, отпрвин несвесно, и случајно, а потоа ја менува висината при секое повторување. Детето ги изговара слоговите *бу-бу, ам-ам, ма-ма-ма*. Тоа е периодот на првото брборење. Сега се јавуваат гласови кои изразуваат задоволство, напрегање, восхитување, потреба, само се негативни, непријатни, и афекти кои изразуваат уште крик. Сега донекаде зборовите се сврзуваат. Децата реагираат на зборовите кои им се упатуваат. Ако му се изговори *тик-так* детето ќе го погледне часовникот, ако го прашаме каде е мама ќе се заврти во нејзин правец итн. Сепак, главна улога сè уште имаат интонациските моменти.

Нешто подоцна, обично во деветтиот и десеттиот месец од животот, детето изговара гласови кои се врзани за одредените впечатоци кои ги добива. Овие први гласови, навидум, во извесна смисла, кога се изговорени личат на зборовите од јазикот што се зборува, но, сепак, сè уште не се вистински зборови. Оваа изговарање преставува асоцијативна утврдена форма на изразување на детските емоционални состојби во разни ситуации. Во овој стадиум од развојот, говорот сè уште е асоцијативен и изразен.

Во овој степен од развојот на говорот на детето можат да се запазат две карактеристични појави: почетоците на говорот се развиваат во т.н. пасивна форма, т. е. најпрвин се јавува сфаќањето на говорот, а подоцна се јавуваат почетоците на активниот говор. Каков ќе биде говорниот развој на детето, пред сè, зависи од развојот на практичната работа на детето. Следен период во развојот на говорот на детето е употребата на зборови кои означуваат предмети, процеси, односи. Тоа го предизвикуваат новите односи на детето кон светот т.н. практичен живот и искуство. Во овој период од развојот детето најпрвин ги сваќа, ги разбира зборовите, а подоцна активно ги користи. Во тоа време настанува нов период во развојот на говорот – практичното совладување на мајчиниот јазик. Во првиот степен на учење на мајчиниот јазик под влијание се сите три облици на учење:

1. Учење со помош на условување (условен рефлекс).
2. Учење напамет (механичко учење).
- 3.- Учење со помош на обиди и грешки.

Детето сега активно обрнува внимание на говорот кој го слуша во својата средина, љубопитно е и запрашува одредени работи на говорот кој го слуша во својата средина, бара да му се повтори одреден збор. Детето обично изговара по два-три збора кои ги употребува без одредена промена на времето, глаголот и др. Во тој стадиум говорот на детето е аграматичен. На пример, детето може да рече *тие, капа*, и сами по себе, одвоени од конкретната ситуација, тие детски зборови немаат никаква смисла. Во даден случај, детето ги изговара тие зборови гледајќи во предметот во рацете на мајката и дури тогаш можеме да ја разбереме смислата на овие детски зборови.

Сето ова покажува дека надворешниот говор на детето се поклопува со неговиот внатрешен говор. Затоа во почетните фази на развојот на говорот детето не прави избор на зборовите, тие се слободни, непосредни.

Фонетичката страна на говорот, во овој период, сè уште е сосема несовершена. Во речениците детето ги изоставува не само одделните гласови, туку и цели слогови. На пример, детето изговара ена наместо жена, оба наместо вода, папо наместо леб и друго.

3.1. Развој на говорот кај децата на возраст од три години

Еден стадиум од развојот на детето е периодот од третата година. Во тој период, говорот на детето се одвива од непосредни конкретни ситуации. Детето се обидува само да зборува т. е. да зборува само за она што во дадениот момент не го гледа. Детето започнува да зборува граматички точно, а тоа значи употребува правилни зборови и правилно ги сврзува тие зборови во реченицата. Во овој период, детето започнува да употребува реченици за негација, предлози, сврзници и др.²³.

Според податоците на Карпентер, познат руски психолог, детето од три години има прилично богат речник кој во проценти изгледа вака: именки 51 %; глаголи 29 %, придавки 8,5 % прилози 6,6 %, предлози 2,7 %, заменки 1 %, броеви 0,8 %.

Практичното совладување на морфологијата е од големо значење за развојот на свеста кај детето бидејќи диференцијата на категориите како што се: објекти, квалитети, односи меѓу предметите и др., се врши во сознанието на детето само врз основа на усвојување на одговарачките јазични облици.²⁴

Типичен доказ за тоа ни дава фактот дека детето само формира зборови аналогно на оние кои веќе ги употребило, пример: кола – колички, игра – играчки, пошта – поштар.

Почнувајќи од третата година, говорот на детето стапува во последната фаза на развојот во тој период. Од прости реченици детето преминува на употреба на сложени реченици. Во овој стадиум се диференцираат главните и споредните реченици. Сега и кај децата за прв пат се поставуваат прашања како и монолошки говор. На крајот од овој период, децата веќе ја имаат совладано фонетиката на јазикот. Говорот на децата од три до пет години се одликува со: специфичност при обликувањето и значењето на зборовите и тешкотии при анализирањето, обликувањето и формирањето.

²³ Mesec, I. (2010). Razvoj jezika i govora od rođenja do sedme godine. U D. Andrešić, N. Benc-Štuka (ur.), „Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi“. Zagreb: Planet Zoe, str. 6-16.

²⁴ Ibid, стр.16

3.1.1. Слух и слушање

Според Starc et al. (2004), детето посветува големо внимание на ритмот и интонацијата за време на комуникацијата, кои понекогаш се поважни од содржината и значењето на зборовите што испраќачот ги пренесува на слушателот, на пример, за време на командата „Собери ги играчките“, за време на повикот „Дојди во кујната,, итн., децата се среќни да го слушнат тоа што им го кажуваат возрасните и се обидуваат да одговорат на нивните наредби. Ако возрасно лице погрешно изговори еден збор што тригодишно дете го изговара правилно, ќе ја забележи грешката²⁵.

3.1.2. Артикулација

Тригодишното дете започнува да ги совладува сите самогласки и кажува од 10 до 15 согласки. Многу грешки се случуваат за време на комуникацијата, понекогаш заменувајќи ги согласките, ако се тешки за изговарање. Тогаш, на оваа возраст, дислалијата започнува да се манифестира како нарушување во изговорот на некои гласови. Ако детето не може да ја изговори буквата „р“, наместо зборот „риба“, тој ќе рече „иба“ или „либа“. Може да ја замени и буквата „љ“ со буквата „л“ и наместо „љубов“ ќе рече „лубов“²⁶.

3.1.3. Говор и граматика

Кога станува збор за вокабуларот и граматиката, има голем напредок кај тригодишните деца. Децата на оваа возраст сè уште користат исти зборови за различни

²⁵ STARC, B., ČUDINA OBRADOVIĆ, M., PLEŠA, A., PROFACA, B., LETICA, M., (2004.) Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi, Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, стр. 113.

²⁶ Ibid, стр. 113.

термини, работи и животни за кои не го знаат нивното име, на пр., за „мачка“ велат дека е „куче“, за „крава“ – „коњ“ и сл. Детето го разбира значењето на многу зборови и користи од 250 до 500. За време на комуникацијата користи 3 до 4 збора, т. е. составува реченици. Кога детето зборува, започнува правилно да ја користи множината и да зборува за минатото. Исто така, користи именки, глаголи, заменки, честички, придавки и сврзници. Во комуникацијата правилно ги потенцира зборовите и во реченицата имаат точна интонација. Но децата сè уште немаат промена на гласот за време на деклинацијата, така што децата ќе речат *уво, стапало, рака*, наместо уши, стапала, раце²⁷. Децата ја разбираат употребата на предлозите (на, во, од, до), го разбираат значењето на спротивните концепти (голема – мала, горе – долу, ден – ноќ), слушаат и изведуваат две команди.

3.1.4. Комуникација

Сè вели дека едно тригодишно дете, освен ако не постојат говорни пречки, треба да биде разбирливо за семејството и странците. Значи, кога ќе прашаеме 3-годишник кој уредно се развива, која е неговата возраст, како се вика, тој треба да знае да одговори на прашањето. Децата на оваа возраст започнуваат да ја користат заменката *јас*. Тие не велат „Марко беше во паркот“, туку „јас бев во паркот“. Во текот на играта разговараат со играчки и одговараат на поставените прашања. Лесно се сеќаваат на римите и расказите и можат да ги пеат. Кога детето црта нешто, може да опише што е на сликата. Сака кога возрасните му читаат приказни и, ако ги има слушнато, сака повторно да ги слушне. Често прашуваат зошто, за да ги разберат причината и ефектот на одредени настани. Децата во оваа возраст од животот сакаат да постигнат автономија и да бидат независни и затоа го користат зборот „не“, наредуваат и бараат различни работи од возрасните, на пр., „Дајте ми сок“, „Ајде да играме“²⁸.

Подоброто разбирање и употребата на говорот и јазикот им овозможува на децата во овој период да зборуваат за минатото, да раскажуваат пократки приказни или настани и да ги искажат своите мисли и чувства. Детето започнува да ја разбира

²⁷ Ibid, стр. 115.

²⁸ Ibid, стр. 118.

функцијата на читањето и пишувањето, односно, кога му се чита приказна, сваќа дека возрасните изговараат што е напишано во текстот и со тоа ја пренесуваат специфичната порака. Треба да ги охрабриме малите деца да именуваат и опишуваат разни работи со цел да го развијат својот говор и еден ден да станат независна и активна членка на општеството.

3.2. Развој на говорот кај децата на возраст од четири години

Четиригодишните деца се сигурни во тоа што го прават или што планираат да го направат. Во овој период, децата им пркосат на своите родители и се дрски. Тие си замислуваат разни имагинарни пријатели со кои знаат да играат и цврсто веруваат во нив. Нивните говори вклучуваат измислени песни кои кај нив предизвикуваат смеа и забава²⁹.

Околу четири и пол години, детето се смирува и се обидува да открие што е реално, а што е имагинација, иако ова понекогаш сè уште му предизвикува проблеми, го збунува. Дете од четири и пол години, ако направи зграда од леѓо-коцки, на прашањето „Што е тоа?“, тоа нема да рече дека е куќа, туку зграда. Ако црта камион, нема да рече дека е автомобил.

Четиригодишното дете може да следи чекори во две насоки: да ја затвори книгата и да ја даде. Исто така, го знае името и презимето, може да одговара на прашања како, на пр., „Што правиме кога е ладно?“, и може да каже кратка приказна, како што е „две деца играат со топка“. Кажува реченици обично долги од 4-5 збора. Четиригодишно дете разбира 1500-2000 зборови, и знае да ги користи следниве заменки: тој, таа, за тебе, мене, јас, мое.³⁰

На оваа возраст, детето е одличен истражувач и вистински мал говорник, кој преку својата комуникација укажува дека стекнало големо знаење и искуство и дека размислува врз нивна основа. Четиригодишните деца можат да запаметат броеви до

²⁹ Ibid, стр. 127.

³⁰ Ibid, стр.132.

дваесет, а да бројат предмети до четири или пет, покажувајќи на нив. Напамет знаат по неколку песни што ги рецитираат или пеат³¹.

3.2.2. Слух и слушање

Четиригодишни деца се заинтересирани да учат песни и да ги свират правилно со рецитирање или пеење³². Бидејќи е развиен фонолошкиот слух, децата од оваа возраст ги разликуваат сите гласови поврзани со мајчиниот јазик.

3.2.3. Артикулација

Додека изговараат гласови и зборови, некои грешки и нерегуларности уште се јавуваат кај децата. Поради ова, четиригодишните деца погрешно ги кажуваат гласовите *з*, *с* кои треба да се усовршат до 4,5 годишна возраст, додека едно дете на оваа возраст треба да ги изговара правилно гласовите *и* и *р*. Така, на пример, зборот „марама“ треба да се изговара правилно, а не „маама“. Исто така, вообичаено е да се изостави почетната буква на еден збор (топка, -опка) и да се преместуваат букви во еден збор³³. Но охрабрувањето на детето да комуницира, со текот на времето, доведува до напредок во говорот и правилен граматички изговор на зборовите.

³¹ SHERIDAN, D., M., (1998) Dječji razvoj od rođenja do pete godine. Zagreb: Educa, Nakladno društvo d.o.o, стр. 53.

³² Ibid, стр. 53.

³³ STARC, B., ČUDINA OBRADOVIĆ, M., PLEŠA, A., PROFACA, B., LETICA, M., (2004.) Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi, Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, стр. 133.

3.2.3. Говор и граматика

Говорот на четиригодишни треба да биде разбирлив за возрасните и граматички точен. За време на комуникацијата, мајсторството на говорот кај децата е многу слично на возрасните кои ги охрабруваат да разговараат поставувајќи многу прашања и сакаат да бидат прашани да објаснат што цртаат, што градат, што зборуваат со играчките и друго. Ако детето е заинтересирано да зборува, тоа брзо ќе одговори на прашањето. Тие се заинтересирани за значењето на многу зборови и затоа бараат објаснувања од возрасните. Кога ќе го прашаме што има на цртежот, тоа ќе објасни. Дете на оваа возраст зборува течно, не повторува зборови и при формулирањето на речениците употребува секаков вид зборови.

3.2.4. Комуникација

Комуникацијата со околината е многу важна со цел детето да се приспособи, да ги искаже своите потреби и интереси, да зборува за своите чувства и искуства и да учи за светот околу него.

На оваа возраст, детето го насочува вниманието кон активна комуникација со врсниците и возрасните. Тоа разбира кога се зборува за луѓе и работи што не го опкружуваат и започнува да зборува за тоа што сака да го направи. На четиригодишна возраст, едно дете раскажува приказна за тоа што му се случило во неодамнешното минато, „Јас вчера бев кај Марија“. Тоа почнува да слуша подолги приказни, но честопати ги меша измислените и вистинските. Детето започнува да поставува разни прашања и, на тој начин, сака да ги прошири своите знаења и искуството. Тоа ужива да користи различни шеги, како што е „Г. тато“. Освен ако не сака нешто, тоа се расправа со другите деца, но ги решава конфликтите вербално, а не со удари. Ако му поставиме прашање за добро познати предмети, тоа ќе знае како да одговори, на пример, „За што служи ножот?“ Кога е поттикнато од возрасните, тоа се изразува учтиво (ве молам, благодарам, извинете, добро утро). За време на играта, многу често зборува со себеси изразувајќи ги своите мисли и чувства.

3.3. Развој на говорот кај децата на возраст од пет години

Дете на возраст од пет години значително ги подобрува своите способности, станува посигурно и е пријателски расположено кон околината. Во овој период, се забележува брз развој на вокабуларот кај децата. Детето започнува правилно да зборува граматички и разбира што зборуваат возрасните. Децата почнуваат да се шегуваат, ги разбираат правилата и покажуваат емпатија кон пријателите. Стар и др.,³⁴ велат „Петгодишно дете е стабилно, сигурно, добро приспособено. Тоа е среќно со она што го прави и што, генерално, работи добро. На таа возраст, детето сака да биде добро дете, да ги исполни барањата и очекувањата на возрасните.

Дете на петгодишна возраст може да следи 3 поврзани насоки. Повеќето од буквите се изговараат точно, освен можеби за р, к, г, њ, љ. Петгодишник може да опише предмети и настани и може да ви го каже значењето на зборовите. Петгодишното дете обично разбира 2500-2800 зборови, може да каже 5-8 реченици, користи 1500-2000 зборови и прецизно раскажува долги приказни.

3.3.1. Слух и слушање

За да може детето да го развие својот говор и јазикот, слухот и слушањето на она што му го кажува околината е многу важна. Родителите се основните двигатели на развојот на говорот на децата, затоа тие треба да разговараат со своите деца за време на разни теми, истовремено да развиваат внимание кај своето дете и да бидат активни слушатели за време на вербалната интеракција.

Петгодишниците веќе знаат да препознаат различни звуци и да разберат од каде потекнуваат одредени гласови. Тие се забавуваат со измислување различни песни и ги препознаваат. Ако некој му каже дека одредена личност е блиску или далеку, тој ќе го разбере значењето на тие зборови, иако сè уште не го разбира точното значење на

³⁴ Ibid, стр. 141.

далечината, па затоа тој вели „многу далеку“ или „многу близу“. Детето ја препознава првата и последната буква на зборовите на оваа возраст и затоа може да игра игра наречена „каладонт“ во која треба да каже збор заснован врз последната буква од претходниот збор (мама – ананас – слон – нож).

3.3.2. Артикулација

При формирањето и употребата на гласовите, најчесто се прави правилен изговор, иако понекогаш се јавуваат несогласувања кога се согласуваат со други фонеме.

3.3.3. Говор и граматика

Бидејќи возрасните секојдневно учат нови информации преку комуникација со другите, децата комуницираат со околината за да развиваат говор и секоја година сè повеќе го збогатуваат својот речник со употреба и разбирање на посложени реченици. Децата на возраст од пет години започнуваат да користат секакви видови зборови, иако понекогаш има некои граматички грешки при составувањето на субјектите и предикатите. За време на формирањето на реченицата, тие користат „бидејќи“ затоа што ги објаснуваат причинските врски: „Не можам да ги соберам играчките бидејќи сум уморен“. Кога ќе бидат запрашани да кажат придавки, тие можат да одговорат (грда – погрда – најгрда)³⁵. Децата во овој период знаат да ги кажат своето име и презиме и адресата на која живеат. Тие се многу среќни што се вклучени во глумата и измислуваат игра додека се забавуваат и на тој начин го развиваат својот говор³⁶.

³⁵ Ibid, стр. 147.

³⁶ SHERIDAN, D., M., (1997) Dječji razvoj od rođenja do pete godine. Zagreb: Educa, Nakladno društvo d.o.o, стр. 63.

3.3.4 Комуникација

Преку комуникацијата, луѓето разменуваат информации што сакаат да ги споделат со своите најблиски. Многу е важно тие да можат да ги разберат потребите и желбите на другите луѓе и да бидат емпатични со нив. Петгодишното дете е „човек во дете“ кој сака да ги искаже своите мисли, и тоа го прави така што комуницира со возрасните и врсниците.

На оваа возраст, децата комуницираат со возрасните на еден начин, а со децата на друг начин. Тие почнуваат да зборуваат за блиското и далечното минато „Кога бев дете, сакав...“. Тие уживаат да читаат приказни што подоцна можат да ги играат со пријателите или сами. Тие сакаат да решаваат разни загатки и да ги дизајнираат самостојно. Кога играат, тие започнуваат да им наредуваат на другите деца, особено на помладите. Тие изразуваат свој став, мислења, желби и потреби со зборување, барајќи од другите да ги почитуваат. Тие, исто така, ја измислуваат песничката самостојно, играјќи со зборови. Возрасните треба да ги почитуваат децата како активен учесник во разговорот. Тие не треба да бидат „глуви“ на потребите на детето и треба да ги почитуваат нивните чувства. Говорот на детето не треба да се коригира, туку да се охрабрува, а понекогаш да се пофали и често да се охрабрува со цел детето да добие доверба и да избегне негативни чувства кога разговара со странци.

3.4. Развој на говорот кај децата на возраст од шест години

На шестгодишна возраст, децата честопати преминуваат од расположение во расположение. Во еден момент тие велат дека ги сакаат своите родители, во друг не ги сакаат. За време на игрите и активностите, тие сакаат да бидат најдобри, тие сакаат да победат и не можат да издржат кога другите ги критикуваат или казнуваат. Во овој период, децата поставуваат различни прашања и самостојно изнаоѓаат различни решенија, односно сознанија. За да можат децата во овие години да стекнат некое знаење и да ги задоволат нивните интереси, исто како што правеле и во претходните години, им треба соодветно опкружување и охрабрување и поддршка од возрасните, прво од семејството, потоа од воспитувачите, а подоцна и од наставниците.

На оваа возраст детето разбира 13.000 зборови, разбира спротивности, класифицира според форма, боја и употребата, и ги користи сите заменки правилно.

3.4.1. Слух и слушање

Шестгодишно дете започнува да ги разбира и споредува звуците (потивко, погласно, најгласно). Тоа, исто така, разбира од каде доаѓа одреден звук, без разлика дали е близу или далеку, пред или зад него. При лоцирање, препознава каков е тој звук (автомобил, бучава од лисја, дува ветер, врне дожд)³⁷.

Утврдуваме дека децата со возраста, покрај развивањето на говорот, исто така, го развиваат слухот или слушните органи кои се многу важни за правилна и разбирлива комуникација со другите луѓе.

Преку разни игри и активности, треба да ги охрабриме децата да се изразат што е можно побогато и квалитетно, што ќе биде важно за нив во подоцнежниот живот. Кога зборува, детето треба да го чека својот ред додека го слуша говорникот.

3.4.2. Артикулација

Ако детето на возраст од шест години нема говорни или јазични тешкотии, тогаш сите гласови треба да се зборуваат јасно и разбирливо бидејќи развојот на говорот и артикулацијата се развиваат заедно.

³⁷ STARC, B., ČUDINA OBRADOVIĆ, M., PLEŠA, A., PROFACA, B., LETICA, M., (2004.) Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi, Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, стр. 153.

3.4.3. Речник и граматика

Вокабуларот на шестгодишните деца е исклучително богат, тие можат да ги објаснат зборовите така што ќе ги искажат нивните функции, на пример, „Автомобилот служи како возило“. Детето опишува различни настани, користејќи ги сите покомплексни реченици правилно, односно изрекувајќи ги сите зборови граматички правилно. Речениците се подолги затоа што користат сврзници: и, или, а, но, тогаш, итн. Ако соговорникот направи грешка во комуникацијата, тие ќе ја разберат грешката и ќе ја поправат³⁸. За да се постигне горенаведеното, на детето му се потребни стимули од околината, читање приказни, зборување за разни случувања од минатото, иднината и сегашноста. За време на развојот, на детето му е потребна поддршка, пред сè, од неговите родители, потоа од неговите соседи, а подоцна и од далечното социјално опкружување.

3.4.4. Комуникација

На оваа возраст, детето почнува да користи пцости и да ги нарекува другите со навредливи имиња. Тоа сака да раскажува приказни и настани, прислушувајќи во различни детали што укажуваат дека детето го развило својот говор. За време на играњето со врсниците, тоа користи говор за да го испланира вербалниот тек на играта.

Тоа започнува да покажува голем интерес за решавање на работните листови, покажувајќи дека е заинтересирано за буквите и броевите. Работните листови се многу важни за децата да развијат концентрација и внимание и сами да ги решаваат проблемите. Децата треба да се пофалат на моменти за да знаат дека со нивната работа направиле нешто правилно. Во овој период, децата почнуваат да се фалат и да ги

³⁸ STARC, B., ČUDINA OBRADOVIĆ, M., PLEŠA, A., PROFACA, B., LETICA, M., (2004.) Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi, Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, стр. 147.

скаруваат возрасните. Како и да е, тие користат четири „волшебни зборови“: ве молам, благодарам, извинете, простете што укажува на социјално прифатливо однесување.

Иако детето правилно изговара зборови, користи сложени реченици и поставува разни прашања, неговиот говор сè уште е најтесно поврзан со неговите потреби, желби и интереси. Децата веќе не зборуваат само за тоа што се случува тековно, тие, исто така, почнуваат да зборуваат за минатото и иднината со тоа што активно се интересираат за околината.

4. Најчести фонолошко-артикулациски нарушувања во говорот

Најсложениот и најтежок музички инструмент што може да се замисли, веројатно, е човечкиот орган за говор. За да се формираат звуците и гласовите мора да се употреби целиот говорен апарат: стомакот, пречката, градниот кош, гркланот, гласните мускули, устата, јазикот, непцето, усните, забите, носот и носните синуси.

За создавањето на гласовите најважни се мускулите на устата, непцето, усните и јазикот. Ние толку добро зборуваме, затоа што сме научиле добро како се прави тоа кога сме биле најприспособливи, во раното детство, и затоа што оттогаш постојано вежбаеме. Најпрост случај на нарушување на говорот е кога личноста ги повторува зборовите, не може да најде збор за очигледен предмет. Во поголем број случаи на нарушување на говорот се работи за именки. По звукот на гласот и нагласувањето на говорот, гестовите и мимиките гледаме дека кај личноста има отстапки во органот за говор. Тоа некои го нарекуваат нарушување на способноста за изговарање. Човекот со таква отстапка може да состави зборови по печатени букви кои му се посочуваат, но не може да ги изговори. Тоа е последица на моторната афазија.

Артикулацијата се реализира со движењата на говорните органи кои го регулираат протокот на струја на воздухот за секој глас поединечно, со што се дава специфичен акустичен впечаток на секој глас. Променетиот проток на воздух е последица на променетата функција на говорните органи, што резултира во

артикулациско нарушување. Патолошката артикулација дава изменета акустична слика на гласот, како и на говорот³⁹.

Според Владисављевиќ (1987) говорно-јазичните нарушувања се манифестираат низ пет основни вида⁴⁰:

1. Фонолошко-артикулациски, се јавуваат по завршениот развој на говорот на поголема возраст како невозможност за изговарање на некои гласови или како неправилен изговор на гласовите во текот на говорниот развој.
2. Јазични нарушувања, се манифестираат како потполно отсуство на говорот или како преодни облици на недоволната развиеност на јазичните облици и структури (алалии, развојни дисфазии, афазии).
3. Нарушување на говорниот ритам и темпото кои го отежнуваат реализирањето на говорниот исказ во вид на оштетување на супрасегменталната структура на говорот (пелтечење, тахилалии, тахифемии и дизартрија).
4. Нарушување на гласот, од потполна афонија до разни облици на дисфонија, оштетување на основниот ларингеален глас (ринолалија, ринофонија).
5. Нарушување на читањето и пишувањето (дислексија и дисграфија).

Според Меѓународната класификација на болестите⁴¹ специфичното нарушување на артикулацијата е специфично растројство во развојот во кое употребата на говорните гласови кај детето е под очекуваното ниво за неговата ментална возраст, со нормално ниво на јазичните вештини.

³⁹ Dobrota, N. (2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović”, стр. 81-88.

⁴⁰ Vladislavljević, S, Poremećaji izgovora, Privredni pregled, Beograd, 1981. Пристапено на 14.11.2019 <https://pdfs.semanticscholar.org/54fc/0f1de24688a7aac38252ec012898a6ab2edf.pdf>

⁴¹ World Health Organization (2011). ICD-10: International statistical classification of diseases and related health problems (10th Rev. ed.). New York, NY: Author, пристапено на 31.08.2019 - https://www.who.int/classifications/icd/ICD10Volume2_en_2010.pdf

4.1. Фреквенција на артикулациските нарушувања во говорот

Фреквенцијата на нарушувањата на артикулацијата најчесто се смета во однос на полот, возраста, индивидуалните гласови или групите гласови. Повеќето истражувања покажаа дека развојот на артикулацијата е нешто побрз кај девојчињата⁴². Хеџвер тврди дека оваа разлика е значајна меѓу три и пет и пол години. Дмитриќ и др.⁴³ објавија дека нарушувањата во артикулацијата биле почести кај момчињата (54 %) отколку кај девојчињата (46 %). Бројот на грешките во артикулацијата се намалува кај двата пола со зголемување на возраста. Разликите меѓу момчињата и девојчињата, кои постојат во раните фази на развој на говорот и учењето на јазик, постепено исчезнуваат со возраста⁴⁴.

Во литературата има различни податоци за застапеноста на артикулациските нарушувања. Според Вулетиќ⁴⁵, во предучилишна возраст, зачестеноста на учеството е околу 30 %, на почетокот на училиштето е околу 15 %, околу десеттата година е 8 %, додека кај возрасните 4 % имаат нарушувања во изговарањето на гласот⁴⁶. Пошохова изјавува дека во предучилишна возраст, 20-30 % од децата покажуваат отстапувања во изговорот на гласот, а подоцна во текот на првото и второто одделение се спушта на 17-20 %. Најчести нарушувања на гласовите се во групите на латералите, фрикативите, африкатите и вибрантот P⁴⁷.

⁴² Heđever, M. (1991). Relations between articulation disorders and some etiological factors in children. Defektologija, 28(1), стр. 19-25.

⁴³ Dimitriev, L.B., Тартарова, S.L. i sar. (2015). Fonijatrija i fonopedija. Moskva, Medicina., пристапено на 15.05.2019 - <http://erf.untz.ba/web/wp-content/uploads/2018/10/GOVOR-I-GLAS-ABC-1.pdf>, стр. 19-20.

⁴⁴ World Health Organization (2011). ICD-10: International statistical classification of diseases and related health problems (10th Rev. ed.). New York, NY: Author пристапено на 31.08.2019 - https://www.who.int/classifications/icd/ICD10Volume2_en_2010.pdf

⁴⁵ Vuletić, D. (1981). Nered u govoru. Defektologija, 17(1-2), стр. 105-116.

⁴⁶ Heđever, M. (1991). Relations between articulation disorders and some etiological factors in children. Defektologija, 28(1), стр. 19-25.

⁴⁷ Posokhova, I. (1999). Razvoj govora I prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje. Ostvarenje

Фактот дека говорните нарушувања кај децата се во пораст е докажано со бројни студии до денес. Шимиќ⁴⁸ изјавува дека 30 % од децата од предучилишна возраст и околу 12-16 % од децата од основно училиште имаат нарушување на изговорот на одредени гласови.

Според Доброта и др.⁴⁹, на возраст од четири и пет години, само 14 % од децата имаат добра артикулација, на возраст од пет и шест години 24 % од децата, додека на возраст од шест и седум години 39 % децата имаат добра артикулација.

Дмитриќ и др.⁵⁰ спровеле ретроспективна перспективна студија, испитувајќи ја зачестеноста на артикулациските нарушувања кај група деца со нарушувања на говорот и на јазикот. На 54 % од децата им била дијагностицирана дислалија, на 25 % дисфазија и на 21 % пелтечење. Омисија и дисторзија на пловивите не постоела кај ниту едни од нив, додека замената на пловивите се случила во 12 % од субјектите. Омисија кај африкатите не постоела кај ниту еден од субјектите, супституција кај 29 % а дисторзија кај 76 % од субјектите. Омисија кај фрикативите имале 29 % од испитаниците, кај 52 % е утврдена супституција, а 82 % имале дисторзија. Омисија и назална дисторзија не постоеле кај ниту еден од субјектите, при што супституцијата се јавува кај 6 % од испитаниците. Латералниот пропуст бил присутен кај 6 % од испитаниците, супституција кај 46 %, а 52 % од испитаниците со артикулациско нарушување имале латерална дисторзија. Меѓутоа, во оваа студија, кај 9 % од децата е дијагностицирана дисфазија и кај 7 % од децата е дијагностицирано пелтечење.

⁴⁸ Šimić, M. (2015). Učestalost i vrste dislalija u djece pred polazak u školu (Doctoral dissertation), стр. 74.

⁴⁹ Dobrota, N. (2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović“, стр. 81-88.

⁵⁰ Dimitriev, L.B., Taptarova, S.L. i sar. (2015). Fonijatrija i fonopedija. Moskva, Medicina, пристапено на 15.05.2019 - <http://erf.untz.ba/web/wp-content/uploads/2018/10/GOVOR-I-GLAS-ABC-1.pdf>, стр. 19-20.

4.2. Етиологија

Најстрого кажано, причините за фонолошко-артикулациските нарушувања можат да се класифицираат во четири категории: причини предизвикани од животната средина, психолошки, органски и наследни⁵¹.

Поради постојаното влијание на семејството и околината во која расте, детето го прифаќа начинот на изговарање и лингвистичкиот модел на однесување. Ако некој во семејството „вика“, заменува гласови, зборува со назален тон, детето ќе го имитира тој говор, и така ќе почне да зборува. Тоа и подоцна подлежи на влијание на различни говорни причини, другари, наставници, омилени актери, пејачи, спортисти, па својот говор може да го подобри или расипе, во зависност како личноста говори или под какво влијание е од страна на околината.

Органските причини се претежно двојни: анатомски и невролошки. Анатомските или анатомско-структурни значат анатомски неправилности на периферните говорни органи (задебелен или несмасен јазик, еднострана пареза на јазикот, фузиран сублингуален френум и ортодонтски аномалии). Ортодонтските аномалии кои најчесто предизвикуваат артикулациски нарушувања може да се класифицираат како: вроден расцеп на усните и непцето, високо (готско) непце, испакнат, отворен, странично отворен и вкрстен залак, дијастема, ретки заби, загуба на инцизорот поради траума. Анатомско-структурните промени во говорните органи го попречуваат правецот на воздушната струја што е потребна при зборувањето, спречувајќи создавање на соодветен простор за резонатор, неопходна компресија на воздухот, како и правилно функционирање на јазикот и другите меки делови на говорните органи.

Студијата спроведена во Центарот СУВАГ во Загреб, на примерок од деца на возраст од шест до осум години кои биле лекувани од некој вид артикулациско нарушување, покажала дека 64,44 % од нив имаат ортодонтски аномалии⁵².

⁵¹ Golubović, S. (2004). Fonološko procesiranje kod dece sa jezičkim poremećajima i poremećajima čitanja. Pedagogija, 2, стр. 32-40.

⁵² VRANIĆ, Đ., & HUNSKI, M. (1990). ISTRAŽIVANJE POVEZANOSTI ARTIKULACIJSKIH POREMEĆAJA I ORTODONTSKIH ANOMALIJA. Govor, 7(1), стр. 87-92.

Невролошките причини вклучуваат болести на кортикалните региони важни за перцепцијата и производството на говор, субкортикални делови како и патеки за инервација, под чие директно дејство се одвива функцијата на говорот и примањето на говорната порака.

Причините за недостаток на фини движења во гласот *p* се причина за оштетување на хипоглосот или неговите јадра, иако јазикот е способен да изврши груби движења: плазење на јазикот, лижење на усните, допирање на алвеолите со јазикот, хоризонтални движења со јазикот од десно кон лево⁵³.

Психолошките причини најчесто се рефлектираат во ситуација кога не постои ниту една од горенаведените причини, при што дете од седум или осум години зборува како мало дете. Најчесто, заостанува или се враќа во претходните фази на изговор. Инфантилниот говор е резултат на емотивен конфликт. За таквите деца се смета дека не сакаат да пораснат за да им дадат повеќе љубов и внимание.

Кога зборуваме за наследните причини, знаеме дека говорот не е наследен, но конституцијата на говорниот механизам е наследна. Влијанието на погрешниот говор врз говорот на децата може да биде особено силно, ако детето има слична конституција на говорните органи како неговите родители. На ова може дополнително да влијае и психолошкиот фактор на идентификација со некој близок. Па така се преплетени наследните, влијанието на околината и психолошките фактори.

4.3. Артикулациски нарушувања во вид на дисторзија, омисија и супституција

Под омисија се подразбира недостаток на глас во зборот. Во раниот развоен период се јавува затоа што детето не ја знае структурата на зборовите, ниту аудитивната ниту говорната, а на постара возраст претставува неможност да се реализира изговорот на глас од страна на периферните органи, но аудитивната структура на зборот се формира и лицето знае кој глас не може да го формира и кое

⁵³ Ivičević Desnica, J. (1993). POVEZANOST IZGOVORNIH GREŠAKA S POREMEĆAJIMA DRUGIH MOTORNIH I PERCEPCUSKIH SPOSOBNOSTI GOVORNOGA PODRUČJA. *Govor*, 10(2), стр. 47-77.

место го зафаќаат дадените зборови. Омисијата на гласовите во постара возраст е резултат на извршната дисфункција на периферните говорни органи (артикулациски механизам на ефективниот систем), а не на структурата на зборот⁵⁴.

Супституцијата е замена на еден глас со друг глас. Сите гласови што не се изговараат се заменуваат, а заменетиот глас претставува друга фонема, и тоа фонема која веќе е формирана и правилно изречена. Супституцијата покажува дека има некои фонетски сличности меѓу гласот што се заменува и оној што е заменет. Овие сличности се изразуваат со некои фонетски елементи, како што се: поделба, звучност, флуидност или приближна позиција на говорните органи за изговор.

Дисторзијата значи артикулациско-акустично отстапување при изговарање на гласот или поголем број гласови од вообичаените норми за искажување. Гласовите постојат се повторуваат, но тие се со несоодветен квалитет. Постојат повеќе фактори од кои зависи правилниот изговор на гласовите, како исправно сетило за слух, говорен апарат, нервна развиеност и др. Но покрај ова можат да се јават одредени отстапувања. Овие отстапувања, всушност, претставуваат неможност за формирање и изговарање на одредени гласови, и поради тоа што тие се изоставаат од зборовите или можат да се заменат со акустични слични гласови. Типичната дисторзија на изговорените гласови вклучува: сигматизам, ротацизам, ламбдацизам, капацизам, гамацизам, делтацизам, етитизам, хитицизам и отоцизам⁵⁵.

- Адиција – Додавање на некој глас каде што не му е местото во зборот, пример: прв да се замени со перв.
- Метатеза – Преместување на одделна или група гласови на зборот: наместо мотика детето вели мокита.
- Тетизам – Артикулациско отстапување во кое звучните согласки с, ц, ш, и, к преминуваат во т, а незвучните ж, џ, г, з преминуваат во д. Пример: наместо машина – матина.
- Ламбдацизам – Ова отстапување го опфаќа неправилниот изговор на латералните гласови л и љ. Ова отстапување се јавува кај децата од 2 до 4

⁵⁴ Vuletić, D. (1987). Govorni poremećaji – izgovor. Zagreb: Školska knjiga, стр. 16-17.

⁵⁵ Benc Štuka, N. (2010). Jezične teškoće. U D.Andrešić i N. Benc Štuka (Ur.), Kako dijete govori? Zagreb: Planet Zoe, стр. 20-33.

години каде доаѓа на замена на л и љ со ј пример: наместо љубов јубов. Се манифестира кога детето ја насочува струјата на воздухот низ средината, наместо на страните на јазикот, кога јазикот не го крева или исфрла кога се формираат овие гласови, со движење на долната вилица надолу и настрана. Постои латерален и интердентален ламбардизам. Најчесто дисторзијата на овие гласови е во форма на полувокално w. Омисиите на овие гласови се доста ретки, но наместо тоа останува напнатост или продолжување на времето (плаво –паво со продолжување на вокалот а)

- Ротацизам – Претставува отстапување во кое неправилно се изговара гласот р. Гласот р за разлика од другите гласови бара голема подвижност на јазикот, сложени и координирани движења на мускулите на јазикот, а особено соодветен процент на јазикот во однос на другите говорни органи. Пропуштањето на гласот р се јавува често кај деца од две и пол до три години (врата – вата, рака – ака, парк –пак). Детето е аудитивно свесно за гласот р и го знае неговото место во зборовите, но неговите говорни органи сè уште не можат да го достигнат. Наскоро, оваа омисија станува супституција или дисторзија, а од нив, во повеќето случаи, се развива гласот р. Супституција се јавува само кај малите деца. Обично се заменуваат гласовите ј, в, л. Искривувањата на гласот р вклучуваат двојазичен ротацизам, билабален ротацизам, латерален, дорзален, увкуларен (еластичен) ротацизам, гутакуларен (цервикален) ротацизам и сл.
- Сигматизам – отстапување во кое доаѓа до неправилен изговор на група гласови ц, з, с, ш, ж, ч, а може да се однесува на неисправен изговор само на афективните или прикативни гласови. Сигматизмот е нарушување на изговорот на гласовите с, з, в, ш, ж, ч, ц, џ и ѓ. Нарушувањето на говорното изговарање с, з, ц припаѓа на потесната група на сигматизмот, додека нарушувањето на искажаните гласови ч, џ, ш припаѓа на пошироката група на сигматизам. Сигматизмот се манифестира како омисија, супституција и дисторзија. Во зависност од тоа каде се наоѓа врвот на јазикот при изговорот, тој е поделен на неколку типа: интердентално, адентално, латерални, палатално, оклузивно и назално. Може да се јави во вид на омисија кога детето до помала возраст не може да го изговори стандардниот глас и го изостави зборот. Времето на толеранција на овие видови говорни отстапувања е 3,5 до 5,5 години. Доколку

се појават по овој период не се работи до артикулациски отстапувања, туку станува збор за сериозни говорни нарушувања⁵⁶.

4.4. Нарушување во ритмот и темпото на говорот кај децата од предучилишна возраст

Говорните нарушувања вклучуваат: пелтечење, брзоплетост или тахилалија и патолошки бавен говор или брадилалија.

- Пелтечењето настанува поради грч на еден или повеќе органи кои учествуваат во создавањето на говорот. Изговарањето на зборовите одеднаш се прекинува, настанува пауза, по што често доаѓа до брзо повторување на звукот на којшто човекот запрел претходно. Случајот кога некој може сам да ги изговара зборовите и механички да ги повторува, но не може да го сфати нивното значење се нарекува сензорна анфазија. А, во некои случаи, човекот не само што не сваќа, не го разбира значењето на говорот, туку не ги разбира ни предметите и не ги препознава, не ги разбира тестовите и тоа се нарекува агнозија. Пелтечењето ретко се јавува пред четвртата и петтата година од животот. Детето може да почне да пелтечи затоа што навистина нешто не е во ред со некои од органите коишто учествуваат во создавањето на гласовите, но многу често пелтечењето може да има психолошка причина⁵⁷.

Обично, кога некој пелтечи, најмногу тешкотии има со експлозивните согласки б, п, д, т, к, ч. Експлозивните согласки се создаваат со насочување со издишниот воздух, со стискање на усните, а потоа со нагло ослободување на запрениот воздух поради затворање на усните. Пелтечењето честопати може да се коригира ако личноста што

⁵⁶ Kovacs-Vass, E. (1987). Socijalna integracija i oralni sigmatizam. Defektologija, 23(1), стр. 181-186.

⁵⁷ Posokhova, I. (1999). Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece. Zagreb: Ostvarenje, исто и кај: Lakić A., (2016) Jezične igre i prevencija govornih poteškoća u predškolskoj dobi, Ucitrljski fakultet, Čakovec, стр. 10.

пелтечи се научи полека и внимателно да чита и зборува, внимателно изговарајќи го секој слог. Се разбира, ако пелтечењето има психолошка причина, тогаш е потребен и поинаков третман. Со корекција на пелтечењето и на другите говорни недостатоци се занимаваат стручни лица – логопеди⁵⁸.

- Брзоплетоста е начин на говор кој се карактеризира со хаос, брзи транзиции од една мисла во друга, забрзано темпо на говор, недоволно ограничување на основната идеја, неможност за елаборирање на основната идеја и тешкотии на концентрација врз суштинското, а сето ова најчесто се манифестира со устен говор. Брзоплетоста е нарушување на подготвителните процесни мисли кои му претходат на говорот. Поради вербалните карактеристики, кои се еден од најчестите симптоми на застојот на говорот, често се заменува со пелтечење. Основата на говорот е нарушена, а тоа се рефлектира на сè поголеми целини и организацијата на говорот: дишењето, интонацијата, гласот, ритамот, акцентот и граматиката. Говорните детали, имено, вокабуларот и изговорот, исто така, се нарушени. Брзоплетите често имаат многу слаб речник без разлика колку години поминале на училиште. Тие често користат сложувалки и извици⁵⁹.

Шуник (2007)⁶⁰ наведува симптоми со кои може да се препознае: збунет и неорганизиран говор, ограничена свест за неговиот говор, повремено подобар говор кога се предупредува да забави или да зборува повеќе, да скрати зборови и неразбирлив говор.

⁵⁸ Stakić M., (2017), *Usvajanje značenja reči u početnim fazama usvajanja maternjeg jezika*, Univerzitet u Kragujevcu, Učiteljski fakultet, Užice, стр. 31-40.

⁵⁹ Bouillet, D. (2011). *Kompetencije odgojitelja djece rane i predškolske dobi za inkluzivnu praksu*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, стр. 323-340.

⁶⁰ Ibid, стр. 340.

5. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА

Иако развојот на јазикот е биолошки процес и врз основа на тоа треба да биде едноставен, отстапувањата во неговиот развој се вклучени во сите јазични култури. Според Ludlow (1980), од 3 до 8 % од децата во САД и во Англија доцнат со развојот на јазикот најмалку една година. Според Mark, Simms & Schum (2000) околу 20 % од двегодишните деца го одложиле развојот на говорот. До петтата година, преваленцијата на говорно-јазично нарушување е околу 19 %, од кои 6,4 % се говорни, 8 % јазични и 4,6 % говорно-јазични нарушувања. Vladislavljević⁶¹ наведува дека во претшколските и училишните институции се проценува дека меѓу 0,60 и 2 % децата пелтечат. Vasić (1991) укажува дека преваленцијата на говорните отстапувања изнесува 12 %. Според Golubović⁶², фреквенцијата на дислексијата и дисграфијата (Brakus, 1999), дисграфија (Golubović, 1992, 1993, Mitić, 1999) значително се зголемува и се движи од 6 % до 24 %. Нарушувањето во изговарањето на гласовите според Marković, Golubović и Brakus, 1997; Brakus и Golubović, 1995 се движи од 25 % до 40 %.⁶³ Новите истражувања покажуваат дека нарушувањата во комуникацијата се јавуваат кај 60 % од популацијата (истражувачи на Институтот за експериментална фонетика и патологија на говорот). Овие податоци укажуваат дека неодамнешните студии покажуваат поголема зачестеност на говорно-јазичната патологија. Затоа сега од претшколските установи добиваме информации кои покажуваат присуство на некоја форма на говорно-јазичната патологија кај 50 % од децата. Тие нарушувања претежно се говорни, додека јазичните се значително пониски, околу 3 %. Меѓутоа, според податоците на American Speech-Language-Hearing Association специфичните јазични нарушувања се застапени кај 8 % од децата на претшколска возраст, додека говорните се 25 % кај децата од претшколска возраст.

За да се утврдат говорно-јазичните грешки, во нашето истражување се користеше артикулациски тријажен тест, а добиените резултати се во корелација со

⁶¹ Umićević U, Ljubić M., (2015) Govorno jezični poremećaji razvojnog doba, Udruženje logopeda Srbije, стр. 103.

⁶² Golubović, S. (2006). Razvojni i jezički poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije, стр. 130.

⁶³ Marković, M., Golubović, S., Brakus, R. (1996). Frekvencija artikulacionih poremećaja kod dece predškolskog uzrasta. Beogradska defektološka škola br. 2, стр. 65-75.

резултатите од претходните истражувања, имено, од постигнувањата на испитаниците од двете групи (првата група испитаници на возраст од три до четири години и втората група испитаници на возраст од пет до шест години) може да се види дека најголем процент, 60,07 % ,од испитаниците имаат добри постигнувања односно учествуваат со 3036 поени, 37,81 % од испитаниците постигнале делумно добри постигнувања или 1911 поени, остатокот од 2,12 % се испитаници кои постигнале лоши резултати или 107 поени.

Во текот на последниве години истражувачите и терапевтите J. Tobolcea, M. Danubjanu (2010) со употреба на компјутерски програми направиле повеќе истражувања во врска со нарушувањето на говорот. Главната цел на нивното истражување била да се оцени ефикасноста на терапевтските, компјутерски програми за јазикот односно говорните нарушувања (дислалија, дислексија, дисграфија). Методолошки, употребата на компјутерите во терапевтските фази била спроведена со помош на некои компјутерски програми (Logomon, Dislextest и др.). Во истражувањето биле вклучени две групи од по 60 деца со говорни нарушувања, од кои 30 за експерименталната и 30 за контролната група. Групата испитаници која била подложена на компјутерски базирана програма е значително подобра во споредба со групата која не ја користела оваа програма.⁶⁴

Според студијата на S. Golubovic, G. Colic 2010 била врз основа на процена на изговорот на секој поединечен глас да се утврди артикулационата способност и зачестеноста на артикулациските нарушувања кај децата на возраст од 3,5 до 7 години. За ова истражување биле вклучени 100 деца од двата пола од 14 градинки во предучилишни установи. Истражувањето било вршено во февруари и март во 2009 година. За процената на изговорот користен е тријажниот артикулациските тест (Костиќ Ц., Владисављевиќ С.) индивидуално кај секое дете. Резултатите од истражувањето покажале дека артикулациските нарушувања се присутни во значаен процент кај децата од 5,5 години (37,2 %), децата од 6 години (25,5 %) и децата од 7 години (19,0 %) и дека сите испитани деца имаат правилен изговор на сите вокали, сите пловиви, назали, што е и очекувано со оглед на тоа што овие гласови најрано се развиваат во говорниот систем на нашиот јазик. Скоро и да нема омисија, застапена е супституцијата и најзастапена е дисторзијата на гласовите. Најчесто дисторзирани

⁶⁴ Dimic N., (1996), Metodika artikulacije, Defektoloski fakultet, Beograd, стр. 14-15.

гласови се: Ч, С, Ш, Ж, Џ, Р, Ѓ, Ќ, З, Л, Њ. Добиените резултати се јасен показател дека се јавува потребата од логопедски третман.⁶⁵

Кога би ги споредиле резултатите добиени во истражувањето на Костиќ и нашето истражување може да се види дека испитаниците постигнале најмала успешност, 4,09 %, во изговорот на гласовите од латералите (291 постигнувања). Додека, пак, кога станува збор за најголемите постигнувања, најголема успешност се бележи во изговорот на гласовите од групата на плозиви 22,7 % или 1613 поени, всушност, и во двете истражувања се добиени слични резултати.

Јунузовиќ-Зуниќ Л. и Ибрахимагиќ А. во своето истражување ги анализирале грешките во говорот на децата од предучилишна возраст со сигматизам во босанскиот, хрватскиот и српскиот јазик. Истражувањето било спроведено кај 1.600 испитаници на хронолошка возраст од 3 до 7 години од двата пола. Резултатите покажале дека сигматизмот бил најчесто артикулациско нарушување во споредба со другите типови артикулациски нарушувања. Женските испитаници покажале подобри резултати во артикулирањето на гласовите од групата со сигматизам. Авторите на трудот заклучуваат дека фреквенцијата на сигматизмот би се намалила до некој степен со зголемувањето на хронолошката возраст⁶⁶.

Размовска В. и сор. ги проучувале говорните нарушувања кај лесно наглувите деца и утврдиле неправилен изговор на некои гласови, слаба интонација на говорот, посебно на гласовите со висок фреквентен спектар (С-З-Џ, поретко гласовите Ш-Ж). Најизразен бил сигматизмот како последица од наглувоста кај призабниот (аденталниот) сигматизам каде што гласовите С и З го губат пискавиот звук и добиваат извесна сличност со гласовите Т и Д (Тс,Тз)⁶⁷.

Стевовиќ-Оташевиќ Ј. во својата докторска дисертација спроведена во Белград вклучила вкупно 60 испитаници и ги поделила во две паралелни групи:

⁶⁵ Emica FaraRo, Diana Arapovid, Mladen Hedeвер. (1998) Fonoloiko-artikulaciiski poremeCaii kod hrvatske diece, Hrvatska reviiia za rehabilitaciiska istraZivanja 1998, Vol 34, br.1 стр. 165-182.

⁶⁶ Григорова Е, Ристовска Г., (2019) ЈАВНОЗДРАВСТВЕНИ АСПЕКТИ НА ФОНОЛОШКО АРТИКУЛАТИВНИТЕ НАРУШУВАЊА КАЈ ДЕЦА ВО ПРЕДУЧИЛИШНА ВОЗРАСТ, Јавно здравје, Институт за јавно здравје на РМ, Скопје, стр. 51-55.

⁶⁷ Размовска В, Степановска В, Неделковски Б., (1997) Раното откривање на сигматизмот како последица на лесната наглувост. Дефектолошка теорија и практика; 2: стр.105-106.

експериментална група од 30 деца со веќе дијагностицирано нарушување во експресивниот говор и контролна група од 30 деца со добро развиен експресивен говор. Таа дошла до заклучок дека нарушувањето во експресивниот говор било повеќе застапено кај машкиот пол (76,7 %) во споредба со женскиот (23,3 %). Диференцираноста на визуелната латерализација била полоша кај децата со нарушувања на експресивниот говор во однос на децата без присутно нарушување во експресивниот говор. Аудитивната дискриминација на гласовите (фонемски слух) била подобра кај децата без присутно нарушување во експресивниот говор во однос на децата со нарушувања на експресивниот говор⁶⁸.

Уредната артикулација е условена од повеќе фактори, но за чист и јасен изговор на гласовите особено значење има анатомската и функционалната исправност на говорните органи, заклучува Георгиевска-Јанческа Т. во своето истражување. Промените во орофацијалното подрачје придонесуваат за чист и јасен изговор на гласовите. Во зависност од тежината и видот на малформацијата на говорните органи може да биде загрозен изговорот на одредена група гласови, меѓу кои најчесто присутни се нарушувањата во изговорот на фрикативите, сонатите, африкатите и плозивите⁶⁹.

Попоска А. во своето истражување во кое биле опфатени 35 деца со дијагностицирана рана дисфазија, како и контролна група од 35 деца со нормален говорен развој, користела четири релевантни теста: глобален артикулациски тест, тест за испитување на артикулацијата, артикулациски тест за аналитичка процена на фонолошко-артикулациските отстапувања и тест за разбирливост на говорот. Од добиените резултати дошла до заклучок дека децата со развојна дисфазија имаат, во просек, 20 совладани гласови. Најголем проблем за нив била фрикативно-африкатната

⁶⁸ Stevovic-Otasevic J. (2016) Prognostic value of neurophysiological and neuropsychological indicators in detecting risks of speech development in preschool children; PhD thesis, University of Belgrade. пристапено на 12.04.2019

<https://id-press.eu › aph › article › download, стр. 51-55.>

⁶⁹ Јанческа Георгиевска Т. (2012) Ортодонтските аномалии и изговорот на гласови. Стоматолошки факултет; Скопје, пристапено на 12.04.2019

<https://id-press.eu › aph › article › download, стр. 51-55.>

низа, најчеста гласовна местоположба била медијалната, додека најчест вид на гласовно отстапување била супституцијата. Аналитичкиот пристап при оценување на гласовниот квалитет во зборовен и реченичен контекст докажал отстапување од физиологијата на изговор за повеќе од еден степен кој, пак, се јавува како последица од лоша аудитивна меморија, лоша аудитивна дискриминација, лоша фонолошка свест како и нееластичност на периферните говорни органи. Исто така, треба да се нагласи дека сиромашната фонетска структура, ограничениот фонетски капацитет, како и слабата говорна разбирливост на децата со развојна дисфазија покажуваат специфичност и променливост до степен на крајна недоследност, пројавена преку начинот на изговор управуван од нестабилизирани и сè уште варијабилни механизми, кои не се покоруваат на хиерархиски шематизирана фонетски структура на стандардниот јазик⁷⁰.

Попоска А. и Филипова С., во своето истражување кое опфатило 71 испитаник, на возраст помеѓу 6 и 8 години, 35 испитаници со развојна дисфазија и 36 испитаници со дислалија, употребиле два теста. Првиот тест бил глобален артикулациски тест и со него се обезбедува добра детекциска постапка на фонолошко-артикулациските растројства, вториот тест бил аналитичка процена на артикулациските и акустичните карактеристики на оштетените гласови. Тие дошле до заклучок дека кај децата со дислалија најчесто биле присутни оштетувања на гласовите од типот на дисторзија, додека кај децата со развојна дисфазија најчесто била присутна супституцијата. Кај децата со дислалија најчесто биле оштетени гласовите од групата на фрикативите, додека кај децата со развојна дисфазија постоеле гласовни отстапувања во речиси сите гласовни групи. Кај двете групи најчесто било присутно отстапување во артикулацијата на гласовите заради погрешното место на формирање на гласот⁷¹.

Слични резултати се добиени и во нашето истражување, имено, најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат кај гласовите од групата на африкатите 37,37 % или 1420 постигнувања и тоа во двете испитанички групи, а добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои

⁷⁰ Попоска А. (2009) Артикулациските специфичности кај децата со развојна дисфазија во рана училишна возраст. Дефектолошка теорија и практика;10 (3-4): стр. 129-131.

⁷¹ Попоска А, Филипова С. (2010) Компаративна анализа на фонолошко-артикулациските растројства во функција на диференцијална дијагноза. Дефектолошка теорија и практика;11(1-2): стр. 53-65.

статистички значајна разлика ($p = 0,524$) помеѓу групата гласови кај испитаниците од двата пола и појавата на фонолошко-артикулациски нарушувања ($\chi^2 = 40,788$, $df = 42$, $p > 0,05$).

Билибајкич Р. во својата докторска дисертација развил алгоритам за детекција на нарушувањето на траењето на гласовите, врз основа на изговорот на возрасните и децата. Усвоените примероци за изговорот кои се однесувале на возрасните лица биле формирани според изговорот на 48 испитаници од двата пола, на возраст од 21 до 42 години. Делот кој се однесувал на детскиот говор бил формиран врз основа на 410 момчиња и девојчиња на возраст помеѓу 10 и 11 години. Во истражувањето фокусот бил насочен кон формирањето на единствен систем за детекција на патологијата на говорот; во основа, се базирал на актуелните достигнувања на обработката на говорот и стандардните методи што се користат во логопедската практика. Во трудот е прикажан развојниот систем за проценка на артикулациските отстапувања на говорот, осмислен да ја следи методологијата на логопедскиот пристап. Алгоритмот е базиран на автоматска сегментација на гласовите со која се издвојуваат границите на гласовите од интерес и се врши мерење на неговото траење. Користејќи идентификациски функции со кои се дефинирани границите на нормалното во патолошкото траење на гласовите, алгоритмот носи одлука за припадноста на испитуваниот глас на една од петте области што означуваат: скратено траење – неодреденост, скратено – типично траење, типично траење, неодреденост продолжено – типично траење, и продолжено траење⁷².

Милошевиќ Н. и Вуковиќ М. за да добијат детален увид во фонолошките вештини на децата од предучилишна возраст што зборуваат српски јазик спровеле истражување кај деца кои имале или немале јазично нарушување, на способноста за брзо именување. Во истражувањето користеле дескриптивен метод и метод на интерференцијална статистика. Примерокот опфатил 120 испитаници од двата пола, 40 деца дијагностицирани со специфично јазично нарушување (СЈН), на возраст од 5, 7 и 11 години, а 80 испитаници со типичен јазичен развој (ТЈР) на возраст од 5, 7 и 11 години, без статистички значајни резултати во однос на возраста и полот на испитаниците. Од сумираните резултати и постигнувања на испитаниците со СЈН и

⁷² Bilibajkic R., (2016) Detection of articulatory-acoustic deviations in pathological speech; PhD Thesis, University of Belgrade, School of electrical engineering, стр. 25-45.

ТЈР авторите заклучиле дека постојат значајни статистички разлики помеѓу овие две групи⁷³.

Милошевиќ Н. и Вуковиќ М. спровеле истражување кај 30 испитаници со цел да се направи анализа на граматичко-синтаксичките дефицити кај децата со дијагноза на говорно-јазично нарушување и нетипични ЕЕГ промени. Користеле тест за специфични јазични нарушувања – тест дескрипција на слика. Тие утврдиле дека постојат разлики во граматичко-синтаксичкиот дефицит кај испитуваните групи. Процентата на граматичко-синтаксичките способности во присуство на неспецифичните промени на ЕЕГ може да има практична важност за дефинирање на говорно-јазичните нарушувања и нивната прогноза⁷⁴.

Миланков В. и Миков А. испитувале 61 дете на просечна возраст од 4 години. Главни критериуми за децата да бидат вклучени во истражувањето биле гестациската старост и породилната тежина. Во однос на овие параметри биле вклучени деца без потешки невролошки и системски нарушувања. Истражувањето опфатило 31 дете родени во термин до ГС > 38 недела и телесна маса при раѓање > 3200 г., додека групата предвремено родени деца опфатила 30 деца со ГС < 32 недела и телесна маса < 1500 г. Целта на истражувањето била да се утврдат разликите и да се дефинираат карактеристиките на нарушувањата на артикулацијата на гласовите кај термински родените деца и предвремено родените деца. Тие утврдиле дека постои статистички значајна разлика кај дисторзијата на гласовите помеѓу двете групи. Главниот заклучок е дека предвремено родените деца, како деца со висок фактор на ризик поради повеќекратните фактори кои влијаат врз нивниот развој, потребно е да се следат веќе на двегодишна возраст и да се интервенира во раната предучилишна возраст⁷⁵.

McLeod S. и Harrison L. J. спровеле лонгитудинална студија кај 4.983 деца (на возраст од 4-5 години) во Австралија, во која примениле интервју и прашалници за родителите, прашалници за професорите и директна процена. Биле добиени следните

⁷³ Milosevic N, Vukovic M. (2017) Rapid naming in children with specific language impairment and in children with typical language development. *Journal of special education and rehabilitation*; 18(1- 2): 42-54.

⁷⁴ Milosevic N, Vukovic M. (2011) Grammar and syntactic deficit in children with specific developmental language impairment. *Journal of special education and rehabilitation*; 12 (3-4): 50-58.

⁷⁵ Milankov V, Mikov A. (2009) Disorders of the sound articulation in preterm children. *Journal of special education and rehabilitation*; 10 (3-4): 52-65.

резултати од истражувањето: преваленцијата од испитаните родители изнесувала 25,2 % за тоа како нивното дете зборува и го изговара јазикот (11,8 % „биле загрижени“, 13,4 % „биле малку загрижени“), а 9,5 % биле загрижени за тоа како нивното дете го разбира јазикот (4,4 % „биле загрижени“, 5,1 % „биле малку загрижени“). Преваленција од испитаните наставници: 22,3 % од децата сметале дека се помалку компетентни од другите во нивната експресивна јазична способност (6,7 % „биле многу помалку компетентни“, 15,6 % „биле помалку компетентни“); 16,9 % се сметале за помалку компетентни од другите во нивната рецептивна јазична способност (4,0 % „биле прилично помалку компетентни“, 12,9 % „биле помалку компетентни“). Директната процена: 13,0 % од децата биле 1-2 SDs под средната вредност на адаптираното Peabody Picture Vocabulary Test-III, а уште 1,7 % биле > 2 SDs под просекот. Резултатите на родителите и наставниците биле значително поврзани со резултатите добиени преку директна процена. Период на преваленција: родителите и наставниците известиле дека 14,5 % од децата имале пристап до логопед/дефектолог, а 2,2 % не можеле да имаат пристап до логопед/дефектолог, иако имале потреба од рехабилитација. Авторите на студијата заклучиле дека повеќе индикатори за нарушување на говорот и јазикот во разновидни контексти ја потврдиле високата преваленција на оваа состојба во раното детство и истовремената потреба на услуги од логопед/дефектолог⁷⁶.

Norbury и сор. дошле до заклучок дека 7,6 % од децата, а тоа значи дека по две деца во секој клас со 30 ученици, всушност, го започнуваат школувањето со развојни пречки во говорот, а 2,3 % од децата го започнуваат школувањето со развојни пречки во говорот и со друга патолошка состојба. Вкупната процена на преваленцијата на популација та на јазично нарушување била 9,92 % (95 % CI 7.38, 13.20). Преваленцијата на јазично нарушување од непознато потеклото изнесувала 7,58 % (95 % CI 5,33, 10,66), додека, пак, преваленцијата на јазично оштетување поврзана со интелектуална попреченост и/или постојна медицинска дијагноза била 2,34 % (95 % CI 1,40, 3,91). Децата со јазично нарушување покажале зголемување на одредени социјални, емоционални и проблеми во однесувањето во однос на врсниците, а 88 % не го направиле очекуваниот академски напредок. Не постоеле разлики помеѓу оние со

⁷⁶ McLeod S, Harisson LJ., (2009) Epidemiology of speech and language disorders in a nationally representative sample of 4 to 5 year old children. Journal of speech language and hearing research; 52: 1231-1229.

просечен и низок просек на NVIQ-резултати во сериозноста на јазичниот дефицит, социјалните, емоционалните и проблемите во однесувањето или образовното достигнување. При запишување во училиште приближно две деца од секој клас со 30 ученици ќе доживеат јазично нарушување доволно силно за да го попречат академскиот напредок⁷⁷.

Каревска А. и Трајковски В. во своето истражување вклучиле 131 лице, и ги поделиле во две групи, експериментална група со 100 испитаници на возраст од 3-73 години, и контролна група со 31 испитаник на возраст од 10 години. Според нив, етиологијата на говорните оштетувања била разновидна и сложена; говорните оштетувања најчесто се појавиле кај испитаниците од машки пол, менталната ретардација била асоцирана од говорните оштетувања што оди во прилог на синдромска етиологија; ортодонскиот преглед покажал дека влијае врз говорот и доведува, самостојно или во склоп на други етиолошки фактори, до говорно оштетување; генетските фактори одиграле значајна улога во настанувањето на говорните оштетувања⁷⁸.

Lewis VA. и сор. во својата студија извршиле класификација на децата со говорни звучни нарушувања, користејќи аналитички факторски техники. Биле испитани 185 деца на возраст од 3 до 7 години кои биле вклучени во говорно/јазична терапија. Сите испитаници биле со умерени до тешки експресивни нарушувања на говорот, како што било дефинирано со резултатот од тестот за артикулација, кој пронашол најмалку три типови грешки во фонолошката обработка. Триесет и осум деца биле следени на училишна возраст за да ги преиспитаат говорните и јазичните вештини и да го оценат достигнувањето на читањето/пишувањето. Валидноста на двата фактори била поддржана од нивните диференцијални асоцијации со постигнување на школска возраст и достигнување на правописот, упорноста на нарушувањата и статусот на афекција кај членовите на семејството. Резултатите покажуваат дека

⁷⁷ Norbury CF, Gooch D, Wray C et al. (2016) The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Journal of child psychology and psychiatry*; 57 (11): 1247-1257.

⁷⁸ Karevska A, Trajkovski V. (2005) Etiology of speech disorders in "Institute for rehabilitation of hearing, speech and voice" Skopje. *Journal of special education and rehabilitation*; 6 (1-2): 27-34.

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

артикулацијата/фонологијата и јазичните способности се делумно независни кај децата со говорни нарушувања, но имаат различни клинички и биолошки корелации⁷⁹.

Поаѓајќи од ваквите сознанија се пројави голем интерес за проучување на оваа проблематика. Со истражувањето се настојуваше да се изнајде кои фонолошки и артикулациски нарушувања се среќаваат кај децата од претшколска возраст, а добиените резултати ни послужија да дадеме препораки како навремено да се откријат и елиминираат овие нарушувања. А, од друга страна, со овој труд се збогати проблематиката која се проучува и, исто така, ќе им помогне во продлабочување на знаењата на сите оние кои ја истражуваат оваа проблематика.

⁷⁹ Lewis BA, Freebairn LA, Hansen AJ et al. (2006) Dimension of early speech sound disorders: A factor analytic study. *Journal of communication disorders*; 39: 139-157.

II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Предмет на истражувањето

Предмет на ова истражување е да се проучат фонолошко-артикулациските нарушувања кои може да се јават кај децата од предучилишна возраст.

2. Цели на истражувањето

Општата цел на ова истражување е да се добие сознание за фреквенцијата на фонолошко-артикулациските нарушувања кај децата од предучилишна возраст од 3 до 6 години, кои во рамките на истражувањето се набљудуваат преку посебни показатели. Оттука следуваат и поединечните цели на ова истражување, и тоа:

- Да се компарира фреквенцијата на артикулациските отстапувања кај децата од предучилишна возраст од 3 и 4 години во однос на децата на возраст од 5 и 6 години.
- Да се компарира видот на артикулациските отстапувања според полот помеѓу децата од предучилишна возраст од 3 и 4 години со оние на возраст од 5 и 6 години.

3. Задачи на истражувањето

Истражувањето е насочено кон остварување на следните задачи:

- Да се определи дали постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години во однос на полот и возраста;
- Да се определи дали во финална позиција постојат најголем број нарушувања;
- Да се определи дали поголем број артикулациски нарушувања има во гласовните групи на фрикативите и африкатите;

За спроведување на овие глобални задачи во текот на истражувањето се

се реализираа и следните конкретни задачи:

- утврдување на артикулацискиот статус на испитаниците;
- утврдување на најчестата местоположба на артикулациските нарушувања кај испитаниците;
- утврдување на застапеноста на дисторзијата, омисијата и супституцијата според гласовни групи;

4. Хипотези

Врз основа на претходно поставениот предмет, цел и задачи на истражувањето, произлегуваат следните хипотези кои ќе треба да се потврдат или отфрлат:

H_0 : Се претпоставува дека децата на возраст од 3 до 6 години со типичен развој имаат добар артикулациски статус.

H_1 : Се претпоставува дека постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања кај децата помеѓу 3- и 4-годишна возраст со типичен развој во однос на деца на возраст од 5 и 6 години.

H_2 : Се претпоставува дека постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години со типичен развој во однос на полот.

H_3 : Се претпоставува дека постојат најголем број артикулациски нарушувања во финалната позиција.

H_4 : Се претпоставува дека има поголем број артикулациски нарушувања на гласовите од групата на африкатите и фрикативите.

H_5 : Се претпоставува дека постои разлика во застапеноста на дисторзијата, омисијата и супституцијата според гласовните групи.

5. Варијабли

Независни варијабли:

- Возраст и
- Пол.

Зависни варијабли:

- Артикулациски нарушувања
 - Според пол и возраст,
 - Според гласовни групи (африкати и фрикативи),
 - Според финалната позиција.

6. Истражувачки техники и инструменти

Во ова истражување како техники се користат анализата на документацијата и техниката на тестирањето. Анализата на документацијата вклучува проучување на материјали од книги, списанија и публикации поврзани со темата. А за техниката на тестирањето се користи артикулациски тријажен тест.

Артикулацискиот тријажен тест од проф. д-р Смиљка Васиќ, е адаптиран на фонемите во фонолошкиот систем на македонскиот литературен јазик, односно претставува тест за испитување на артикулациите кој се користи во ЈЗУ „Завод за рехабилитација на слух, говор и глас“ во Битола. Со овој тест, покрај оценувањето на фонетската структура која претставува оценување на состојбата при изговарање на гласовите во целина, се овозможува и оценува фонетскиот капацитет (постојаност на гласовите изговорени во зборот). Се прави анализа на квалитетот на изговорот на секој глас во сите три позиции во кои тој се наоѓа (иницијална, медијална, и финална). Гласовите се групирани во шест категории според гласовната припадност, додека зборовите кои служат за тестирање се групирани во три категории според местоположбата на гласот кој е предмет на тестирањето.

Опис на инструментот

Тестот за испитување на артикулацијата се состои од 88 збора, сите конкретни именки, 5 помалку од идеално можниот број зборови, 93, бројот на фонемите, гласовите во фонолошкиот систем на македонскиот литературен јазик се 31, и нивната застапеност во иницијална (почетна), медијална (средна) и финална (крајна) позиција во зборовите. Зборовите во тестот се подредени според класификацијата на гласовите во групи. Вербалниот дел на тестот е придружен со илустративен материјал што е составен од 88 слики.

Начин на примена на тестот

1. На испитаникот му се покажуваат слики со зборови во кои се наоѓа одреден глас во сите три положби;
2. Сликите се покажуваат по гласовни групи;
3. Секој добро изговорен глас добива по еден бод;
4. Погрешно изговорен глас не добива бод;
5. Гласовите, каде едвај се забележува погрешен изговор, не добиваат бод;
6. Вкупниот број на бодови е 88.
7. Вкупниот резултат претставува фонетскиот капацитет на испитаникот;
8. При оценувањето на погрешно изговорениот глас се бележи и видот на артикулациското нарушување, омисија, супституција или дисторзија, со фонетска абецеда и може да се означи со која фонема го заменуваме гласот.

Бележењето на резултатите е едноставно.

Во тестот има 4 рубрики:

- Во првата рубрика е испишан гласот кој го преговараме;
- Во втората рубрика за секој глас се напишани по три збора во кои испитуваниот глас е даден во три позиции: на почетокот, во средината и на крајот од зборот. Покрај секој збор, испитувачот со знак (+), знак (+-) или знак (-) го означува правилниот изговор, односно неправилен изговор. Секој правилен изговор носи 1 бод, а неправилен и критичен изговор, се означува со (-) и не носи бод.
- Во третата рубрика се внесува вкупниот број на бодови за правилен, критичен и неправилен изговор;

- Во четвртата, последна рубрика ќе го забележиме типот, видот на артикулациското нарушување.

Освен претходно наведеното бодирање има уште еден принцип на бодирање. Вертикалното сумирање на резултатите се врши за да се анализира доминантната местоположба во која се забележуваат нарушувањата, односно која од позициите на еден глас е најчувствителна за правилен изговор. Според вкупниот број на бодови на овој тест, фреквенцијата на испитаниците се категоризира во три групи, испитаници со добри постигнувања, испитаници со делумно добри постигнувања и испитаници кои имаат лоши постигнувања. Бодовната скала почнува од 0 до 40 бода и во оваа група се вброени испитаниците со лоши постигнувања. Во групата со делумно добри постигнувања се вбројуваат оние испитаници кои освоиле од 41 до 80 бода. Добри постигнувања имаат оние испитаници кои освоиле најмалку 81 бод. Вкупниот број на освоени бодови според местоположбата е 31 кој, исто така, е неприменлив во практиката од претходно споменатите причини. Собирањето се врши по вертикала и резултатите се категоризираат во три групи.

Во истражувањето ќе го користиме глобалниот тест од авторите Kostić и Vladisavljević S. Тестот се состои во давање оценка за секој изговорен глас. Квалитетот на изговорот се вреднува од 1 до 7, оцените се аплицираат на тријажниот тест кој содржи колона плус (+), колона плус – минус (+-), и колона минус (-). Добро изговорените гласови кои спаѓаат во колоната плус (+) се оценуваат со 1, 2, 3 зависно од степенот на нивниот квалитет. Тие не претставуваат подрачје на патологија на говорот, туку нормален изговор.

Граничните гласови кои не можат да се стават ни во добри ни во лоши ги оценуваме со 4 и се забележуваат во колоната плус – минус (+-). Гласовите кои се оценети со 4 одвај задолжително отстапуваат од нормалата, и тоа поради лесно обезвучување, слаба назализација, послаб изговор или мало артикулациско нарушување, и не претставуваат предмет за логопедска корекција.

Оштетените гласови и гласовите кои не постојат спаѓаат во колоната минус (-), се оценуваат со 5, 6 или 7. Гласовите оценети со 5 постојат но се дисторзирани. Оценка 6 добиваат гласовите кои се многу оштетени и кои се надвор од контекстот, самостојно изговорени, тешко може да се препознаат. Изговорот на ваквите гласови е максимално дисторзиран. Оценка 7 добиваат гласовите кои воопшто не можат да се изговорат.

7. Примерок на истражување

Во ова истражување беа вклучени 92 испитаници, деца со типичен развој на возраст од 3 до 6 години од предучилишните установи:

- 46 испитаници на возраст од 3 до 4 години,
- 46 испитаници на возраст од 5 до 6 години.

8. Статистичка обработка на податоците

Во овој труд се употребуваа квантитативни методи за истражување на фонолошко-артикулациските нарушувања бидејќи во емпириските истражувања проблемот се проучува преку мерење на појавата, како што е случај и во ова истражување. Ќе се примени квантитативна истражувачка стратегија.

Квантитативниот приод се употреби при формулација на хипотезите, конструкциите на варијаблите и анализата на односите меѓу варијаблите.

За опис на квантитативните податоци добиени од ова истражување се искористи аритметичката средина која претставува збир на мерни податоци поделени со бројот на мерењата. За мерење на варијабилноста на податоците се искористи мерката на варијабилноста – стандардна девијација, која е најдобар индикатор за растурањето на резултатите во примерокот и претставува основа за процена на варијабилноста на појавата во популацијата. За да се утврдат разликите помеѓу групите се користи t-тест на статистичка значајност, а за да се утврди поврзаноста на варијаблите – Пирсонов коефициент на корелација.

Сите собрани податоци од интерес за изработка на трудот статистички се обработија со помош на следниве статистички методи:

- Статистичките серии според сите дефинирани варијабли се табеларно и графички прикажани;
- Структурата на нумеричките статистички серии (9, возраста кај двете испитувани групи) анализирана со помош на мерите на централна тенденција и мерите на дисперзија (просек, стандардна девијација, минимум и максимум);

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

- Анализа на односите меѓу нумеричките статистички серии направена со помош на Пирсоновиот коефициент на корелација (r) (корелација меѓу возраста и фреквенцијата – честотата на артикулациските отстапувања кај децата од предучилишна возраст);
- Структурата на атрибутивните статистички серии (пол, возраст и образование на родителите) се анализирани со помош на односи и пропорции;
- Анализа на односите меѓу атрибутивните статистички серии беше направена со помош на Пирсоновиот – χ^2 тест;
- За статистички значајна разлика беше земено нивото на значајност од $p < 0,05$;

9.Организација и тек на истражувањето

Истражувањето се спроведе откако се доби согласност од страна на менторот. А текот на истражувањето беше спроведено во неколку фази и тоа:

- Техничка подготовка на материјалот потребен за спроведување на тестирањето,
- Добивање дозвола од предучилишните институции кои беа предвидени да биде спроведено истражувањето,
- Добивање согласност од родителите дека нивното дете може да биде вклучено во истражувачките активности,
- Обезбедување на одделна просторија во која ќе може да се спроведува тестирањето на децата,
- Спроведување на тестирањето,
- Комплетирање на податоците, и
- Анализа и интерпретација на добиените податоци.

III. АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ

За да се потврди релевантноста на истражувањето во овој дел, добиените податоци се прикажани со помош на столбовидни графיקони и табеларни прикази, од кои може да се извлечат соодветни заклучоци за материјата која претходно теоретски ја објаснивме, а, од друга страна, резултатите помогнаа во потврдувањето/негирањето на претходно поставените хипотези.

1. Анализа на фонолошко-артикулацискиот статус на гласовите според гласовните групи

Во истражувањето учествуваа 92 испитаници на возраст од 3 до 6 години. За постигнување на целите на трудот и докажување на поставените хипотези испитаниците ги групиравме во две групи и тоа: прва група, ги опфаќа испитаниците на возраст од 3 до 4 години и, втора група, испитаници на возраст од 5 до 6 години. Врз основа на изнесените ставови ги добивме следниве резултати:

Табела 1. Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците од првата група

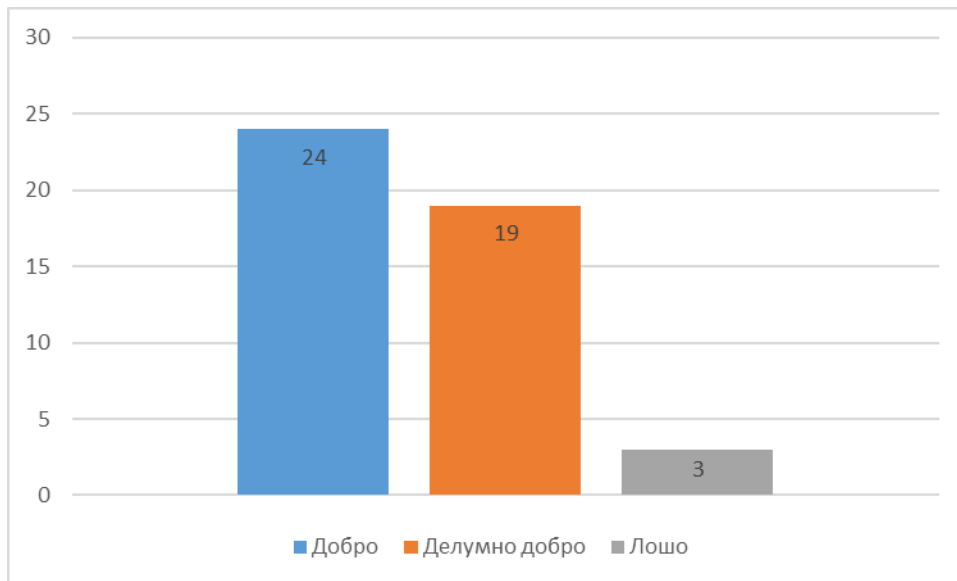
Прва група	Постигнување			Вкупно
	Добро	Делумно добро	Лошо	
Три години	15	12	2	29
Четири години	9	7	1	17
Вкупно	24	19	3	46

Во табелата 1 се изнесени резултатите кои се добиени од спроведениот артикулациски тријажен тест, а како испитаничка група се децата од предучилишна возраст од три до четири години и ја сочинуваат првата група испитаници. Добиените податоци упатуваат на тоа дека испитаниците од првата група постигнале добри резултати на артикулацискиот тријажен тест, односно 24 испитаници имаат добри

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

постигнувања, 19 делумно добри, додека, пак, лоши постигнувања имаат само тројца испитаници и тоа двајца на возраст од три години и еден од четири години.

Графикон 1. Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците од првата група



Во графиконот 1 со столбовиден дијаграм се претставени постигнувањата на испитаниците од првата група на артикулацискиот тријажен тест (претставени во три категории: добри, делумно добри и лоши постигнувања), кои се добиени од табела 1.

Табела 2. Постигнувањата на испитаниците од првата група на артикулацискиот тријажен тест

	N	F	%
Добри	24	1946	58,61
Делумно добри	19	1267	38,16
Лоши	3	107	3,22

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

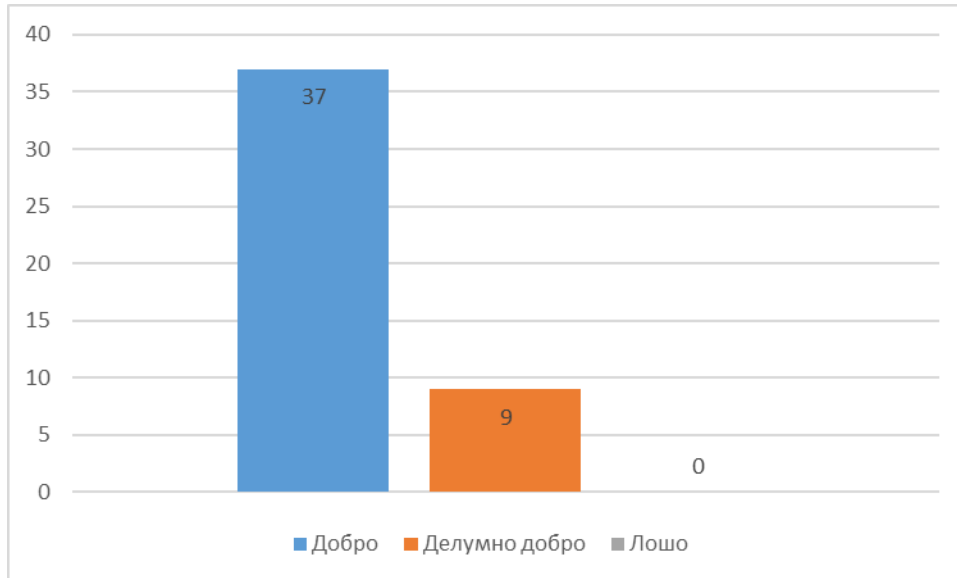
Од претходно добиените резултати, кога би ги претставиле процентуално, можеме да констатираме дека најголемо процентуално учество имаат добрите постигнувања кај испитаниците од првата група односно 58,61 % имаат добри постигнувања, 38,16 % се испитаници кои имаат делумно добри постигнувања, а остатокот од 3,22 % се со лоши постигнувања.

Табела 3. Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците од втората група

Втора група	Постигнување			Вкупно
	Добро	Делумно добро	Лошо	
Пет години	23	7	0	30
Шест години	14	2	0	16
Вкупно	37	9	0	46

Во табелата 3 се изнесени резултатите кои се добиени од спроведениот артикулациски тријажен тест, а како испитаничка група се децата од предучилишна возраст на возраст од пет и шест години и ја сочинуваат втората група испитаници. Добиените податоци упатуваат на тоа дека испитаниците од втората група постигнале добри резултати на артикулацискиот тријажен тест, односно 37 испитаници имаат добри постигнувања, додека, пак, само 9 делумно добри. Во оваа група испитаници нема лоши постигнувања во поглед на артикулацискиот тријажен тест.

Графикон 2: Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците од втората група



Во графиконот 2 со столбовиден дијаграм се претставени постигнувањата на испитаниците од втората група на артикулацискиот тријажен тест (претставени во три категории: добри, делумно добри и лоши постигнувања), презентирани во табела 3.

Табела 4: Постигнувањата на испитаниците од големата група на артикулацискиот тријажен тест

	N	F	%
Добри	37	3089	82,75
Делумно	9	644	17,25
Лоши	0	0	0,00

Табелата 4 ни дава преглед на постигнувањата во проценти, и од добиениот резултат може да се види дека на високо ниво се постигнувањата кај испитаниците од

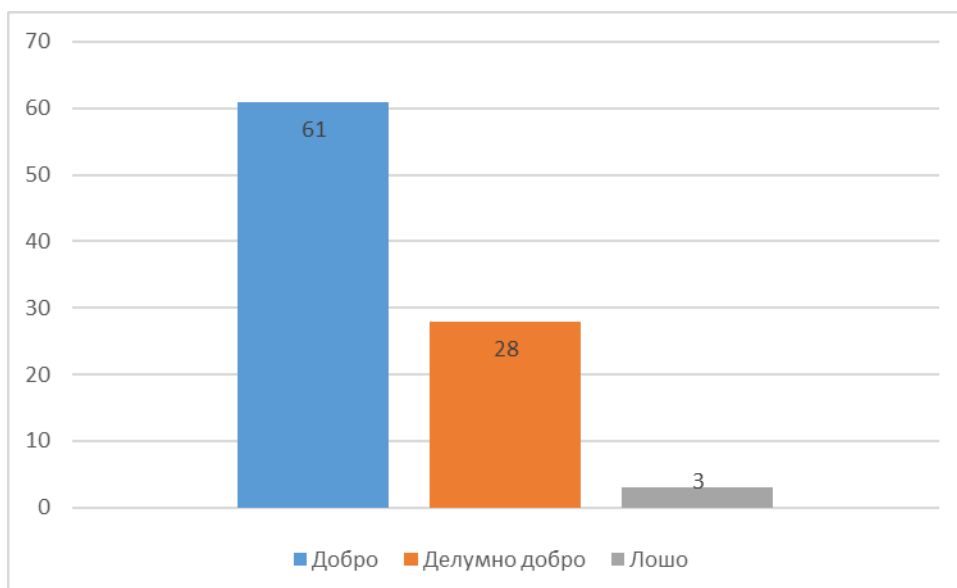
втората група односно кај 82,75 % од испитаниците постигнувањата се добри, додека кај остатокот, 17,25 %, делумно добри.

Табела 5: Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците – збирна табела

	Добри	Делумно добри	Лоши
Прва група	24	19	3
Втора група	37	9	0
Вкупно	61	28	3

Табелата 5 претставува систематизирана табла на податоци, односно во неа може да се види какви се постигнувањата на артикулацискиот тријажен тест во двете групи. Кога би се анализирале збирно податоците може да се заклучи дека од 92 испитаници, 61 испитаник имаат добри постигнувања, 28 делумно добри, а 3 испитаници лоши постигнувања. Додека, пак, кога би направиле компарација помеѓу првата и втората група може да се види дека втората група испитаници имаат подобри постигнувања во споредба со првата група.

Графикон 3: Дистрибуција на постигнувањата на испитаниците – збирен графикон



Во графиконот 3 со помош на столбовиден дијаграм се претставени збирните резултати од постигнувањата на двете групи (првата група испитаници на возраст од три до четири години и втората група испитаници на возраст од пет до шест години) на артикулацискиот тријажен тест (претставени во три категории: добри, делумно добри и лоши постигнувања), презентирани во табела 6.

Табела 6: Постигнување на испитаниците на артикулацискиот тријажен тест

Збирна табела	N	F	M	Min	Max	SD	%
Добри	61	3036	49,77	81	88	0,488	60,07
Делумно добри	28	1911	68,25	41	79	0,475	37,81
Лоши	3	107	35,66	31	39	0,577	2,12

Табелата 6 ни дава можност да ги анализираме постигнувањата на испитаниците од двете групи (првата група испитаници на возраст од три до четири години и втората група испитаници на возраст од пет до шест години) и каде може да се види дека најголем процент, 60,07 %, од испитаниците имаат добри постигнувања односно учествуваат со 3.036 поени, 37,81 % од испитаниците постигнале делумно добри постигнувања или 1.911 поени, остатокот од 2,12 % се испитаници кои постигнале лоши резултати или 107 поени.

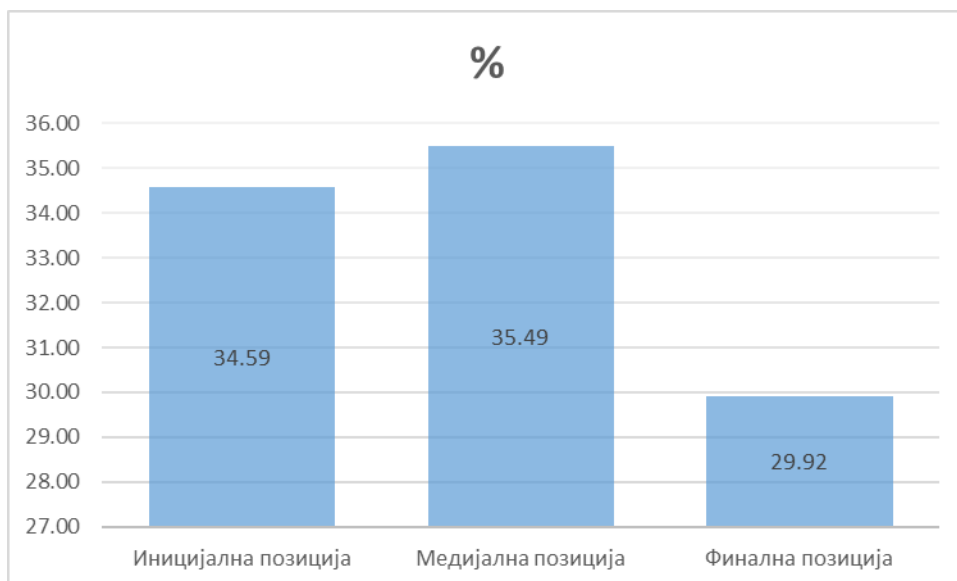
Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,875$) меѓу групата гласови кај испитаниците од двете групи и појавата на фонолошко-артикулациски нарушувања ($\chi^2 = ,267$, $df = 2$, $p > 0,05$)

Табела 7: Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од првата група

Прва Група	F	M	Min	Max	SD	%
Иницијална позиција	1148	24,956	11	30	5,245	34,59
Медијална позиција	1178	25,608	12	31	5,555	35,49
Финална позиција	993	21,587	8	27	21,587	29,92

Во табелата 7 се дадени податоци кои ќе покажат во која позиција се наоѓа изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од првата група. Па, според добиените податоци, може да се види дека нема некоја позначајна разлика во добиените резултати за трите позиции, но кога би се систематизирале податоците, тогаш најмала успешност во изговорот на гласот има кај финалната позиција 29,92 % или 993 постигнувања, додека, пак, најголема успешност од 35,49 % или 1.178 постигнувања има изговорот на гласот во медијалната позиција.

Графикон 4: Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од првата група



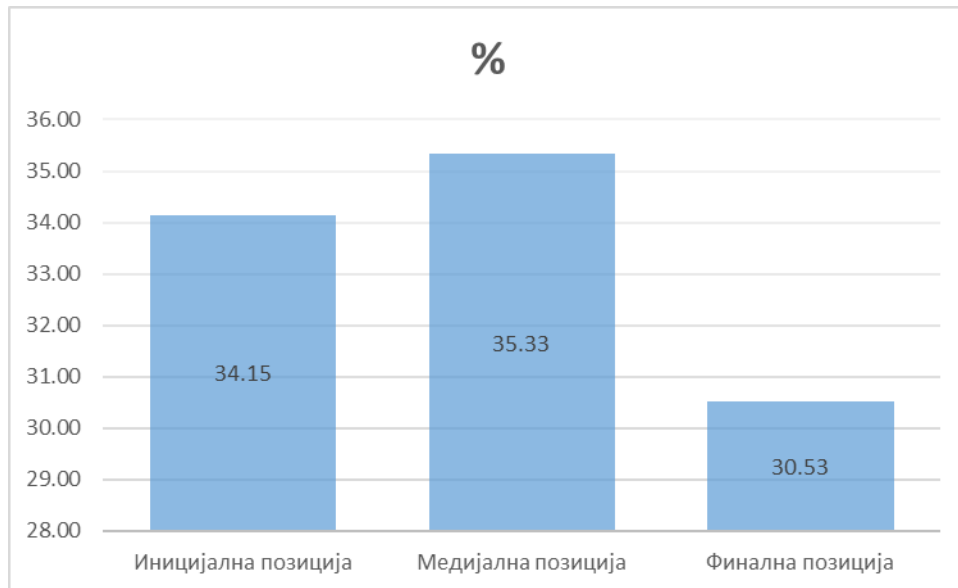
Во графиконот 4 е претставена анализата на изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот во зборот кај испитаниците од првата група на артикулацискиот тријажен тест, односно податоците презентирани во табела 7.

Табела 8: Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од втората група

Втора група	F	M	Min	Max	SD	%
Иницијална позиција	1302	28,304	17	30	2,858	34,15
Медијална позиција	1347	29,282	22	31	2,500	35,33
Финална позиција	1164	25,304	16	28	2,589	30,53

Во табелата 8 се презентирани податоци кои покажуваат во која позиција се наоѓа изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од втората група. Па, според добиените податоци, може да се види дека најмала успешност во изговорот на гласот има кај финалната позиција 30,53 % или 1.164 постигнувања, додека, пак, најголема успешност од 35,33 % или 1.347 постигнувања има изговорот на гласот во медијалната позиција.

Графикон 5: Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од втората група



Во графиконот 5 е претставена анализата на изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот во зборот кај испитаниците од втората група на артикулацискиот тријажен тест, односно податоците презентирани во табела 8.

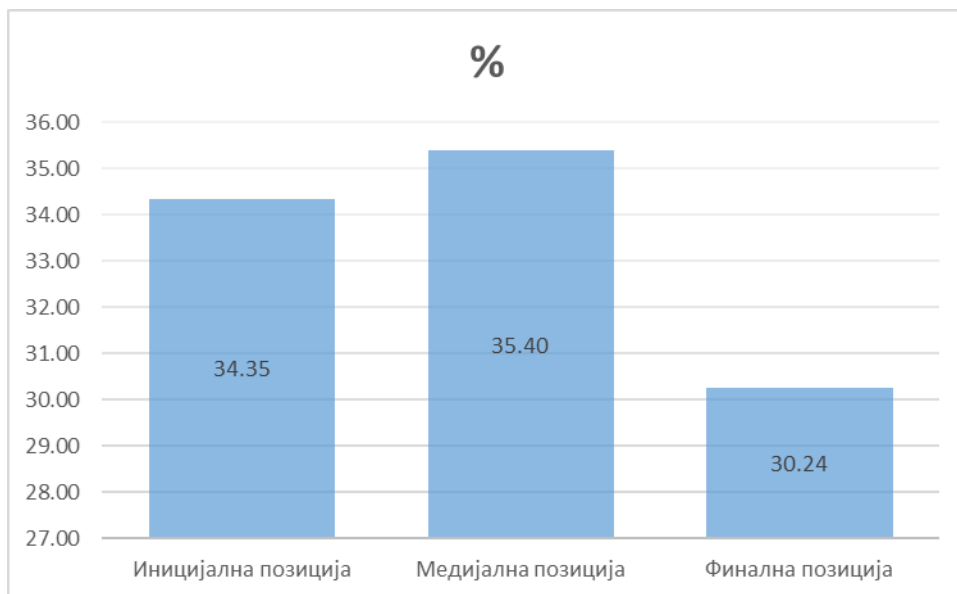
Табела 9 : Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците – збирна табела

Збирна табела	F	M	Min	Max	SD	%
Иницијална позиција	2450	26,630	11	30	4,525	34,35
Медијална позиција	2525	27,446	12	31	4,665	35,40
Финална позиција	2157	23,446	8	28	4,458	30,24

И кога би ги анализирале податоците за изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците од двете групи нема отстапување од претходно презентираниите податоци, имено, најмала успешност во изговорот на гласот има кај финалната позиција 30,24 % или 2.157 постигнувања, додека, пак, најголема успешност од 35,40 % или 2.525 постигнувања има изговорот на гласот во медијалната позиција кај двете испитанички групи.

Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,553$) помеѓу позицијата на гласовите кај испитаниците од двете групи и појавата на фонолошко-артикулациските нарушувања ($\chi^2 = 31,218$, $df = 33$, $p > 0,05$)

Графикон б: Анализа на изговорот на гласовите во зависност од позицијата на гласот кај испитаниците – збирен графикон



Во графиконот б е претставена анализата на изговорот на гласот во зависност од позицијата на гласот во зборот кај испитаниците од двете групи на артикулацискиот тријажен тест, односно податоците презентирани во табела 9.

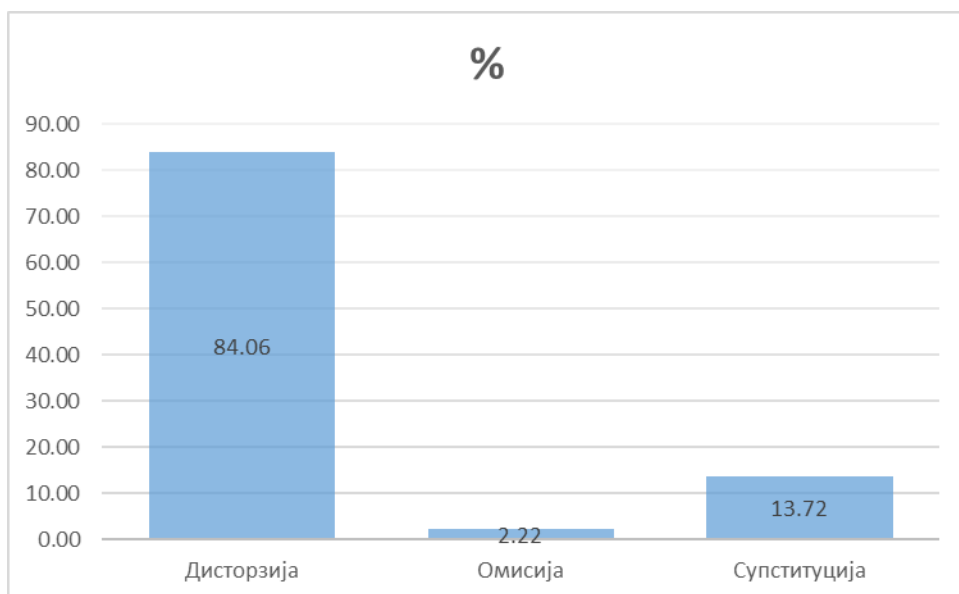
Табела 10: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците од првата група

Прва Група	F	M	Min	Max	SD	%
Дисторзија	1060	26,500	0	106	27,602	84,06
Омисија	28	13,200	0	91	21,346	2,22
Супституција	173	4,325	0	47	9,499	13,72

Презентираните податоци во табела 10 ни даваат можност да ги анализираме видовите артикулациски нарушувања кај испитаниците од првата група на глобалниот артикулациски тест. Најзастапен вид артикулациско нарушување е дисторзијата 84,06 % со 1.060 постигнувања.

Артикулациското нарушување супституција се јавува со 173 постигнувања односно 13,72 %, додека, пак, артикулациското нарушување омисија е најмалку застапено со 2,22 % или 28 постигнувања.

Графикон 7: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците од првата група



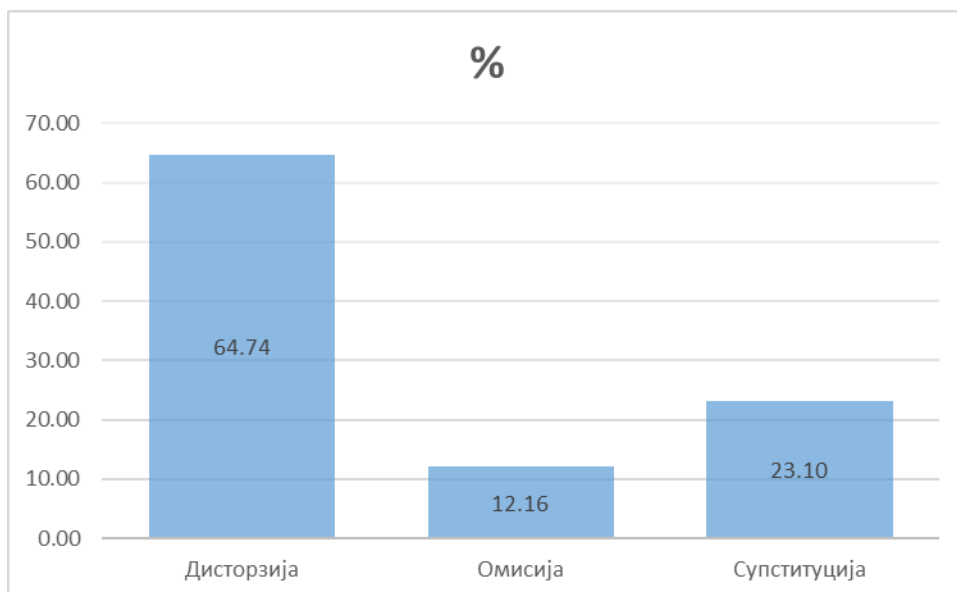
Во графиконот 7 се презентирани податоците за артикулациските нарушувања кај првата група испитаници, односно резултатите кои се презентирани во табела 10.

Табела 11: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците од втората група

Втора Група	F	M	Min	Max	SD	%
Дисторзија	213	7,607	0	48	13,276	64,74
Омисија	40	1,428	0	14	3,393	12,16
Супституција	76	2,714	0	35	7,615	23,10

За разлика од претходната табела, табелата 11 ни даваат можност да ги анализираме видовите артикулациски нарушувања кај испитаниците од втората група на глобалниот артикулациски тест. Најзастапен вид артикулациско нарушување е дисторзијата 64,74 % со 213 постигнувања. Артикулациското нарушување супституција се јавува со 76 постигнувања односно 23,10 %, додека, пак, артикулациското нарушување омисија е застапено со 12,16 % или 40 постигнувања.

Графикон 8: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците од втората група



Во графиконот 8 се изнесени податоците за артикулациските нарушувања кај втората група испитаници, односно резултатите кои се презентирани во табела 11.

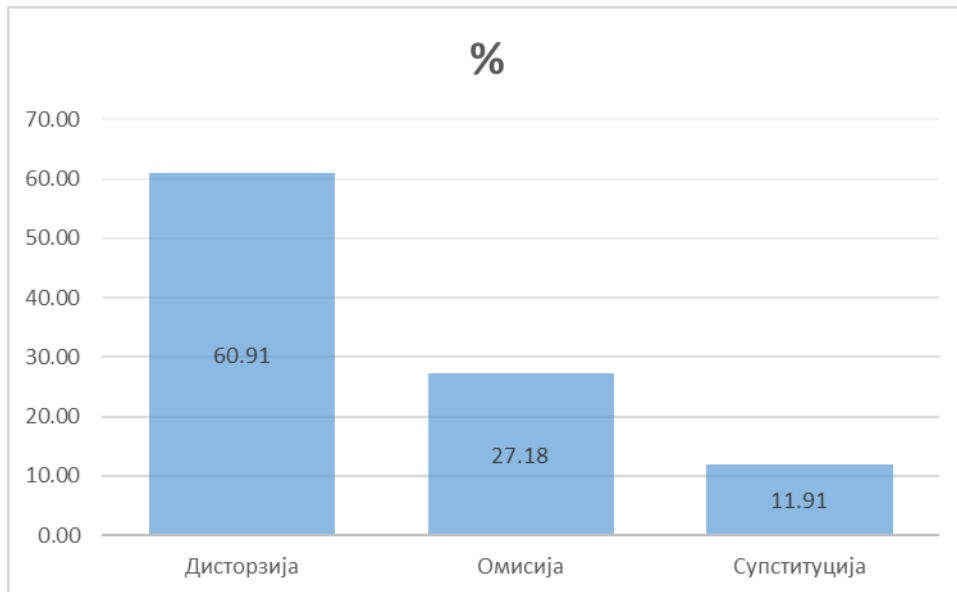
Табела 12: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците – збирна табела

	F	M	Min	Max	SD	%
Дисторзија	1273	18,720	0	106	24,541	60,91
Омисија	568	8,353	0	91	17,434	27,18
Супституција	249	3,662	0	47	8,750	11,91

Изнесените податоци во табела 12 ни даваат можност да ги анализираме видовите артикулациски нарушувања кај испитаниците од двете групи на глобалниот артикулациски тест. Најзастапен вид артикулациско нарушување е дисторзијата 60,91 % со 1.273 постигнувања. Артикулациското нарушување супституција се јавува со 249 постигнувања односно 27,18 %, додека, пак, артикулациското нарушување омисија е најмалку застапено со 11,91 % или 249 постигнувања.

Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,554$) помеѓу видовите артикулациски нарушувања (дисторзија, омисија, супституција) кај испитаниците од двете групи и појавата на фонолошко-артикулациски нарушувања ($\chi^2 = 34,207$, $df = 36$, $p > 0,05$).

Графикон 9: Анализа на видот на артикулациското нарушување кај испитаниците – збирен графикон



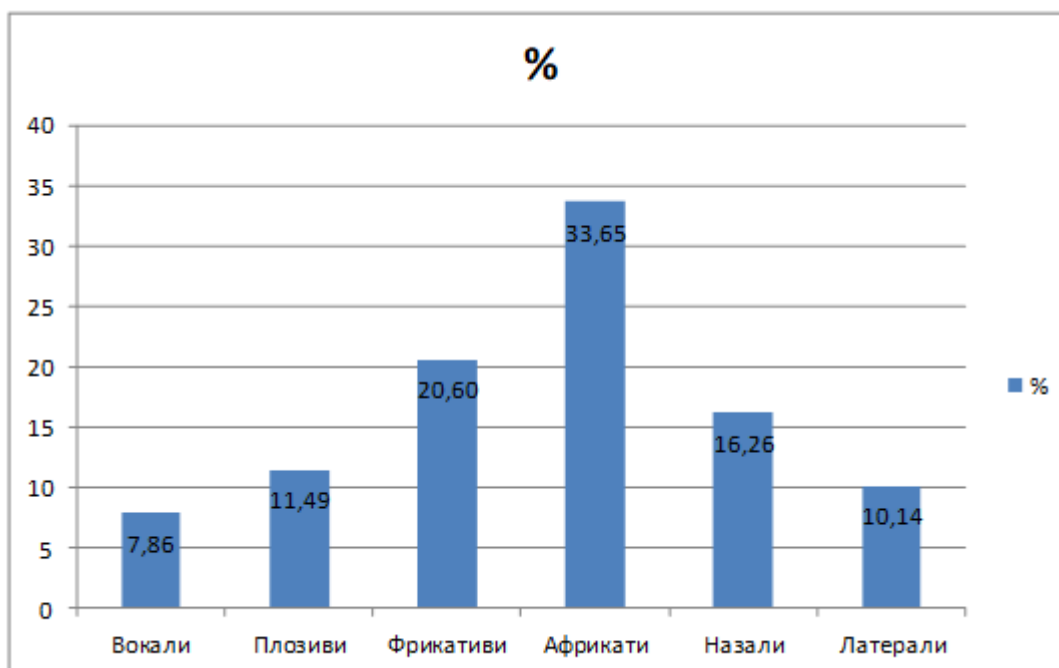
Во графиконот 9 се изнесени податоците за артикулациските нарушувања кај двете групи испитаници, односно резултатите кои се презентирани во табела 12.

Табела 13: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од првата група

Прва Група	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	221	5,525	5	15	1,987	7,86
Плозиви	323	8,075	5	26	4,890	11,49
Фрикативи	579	14,475	1	42	9,997	20,60
Африкати	946	23,650	2	63	15,549	33,65
Назали	457	3,925	1	9	1,886	16,26
Латерали	285	7,126	1	13	3,236	10,14

Во табела 13 се дадени податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од првата група. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на вокалите 7,86 % односно 221 постигнување, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкатите 33,65 % или 946 постигнувања.

Графикон 10: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од првата група



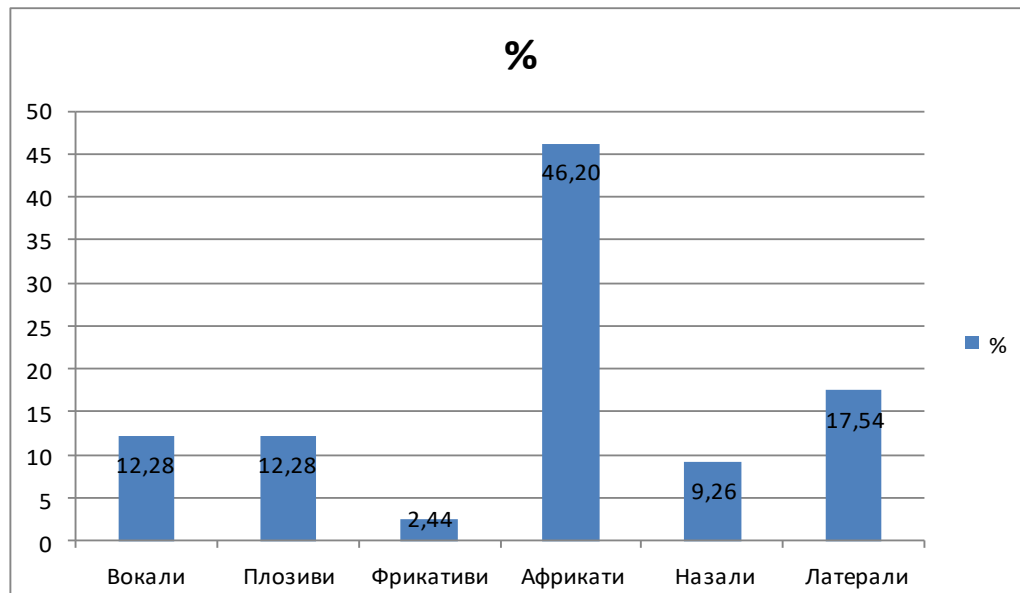
Во графиконот 10 е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од првата група, односно резултатите кои се презентирани во табела 13.

Табела 14: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од втората група

Втора Група	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	126	4,500	0	6	1,599	12,28
Плозиви	126	5,785	0	12	2,409	12,28
Фрикативи	25	9,000	0	25	6,799	2,44
Африкати	474	16,929	0	41	12,427	46,20
Назали	95	3,393	0	9	1,950	9,26
Латерали	180	6,429	0	14	3,270	17,54

Во табела 14 се дадени податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од втората група. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на фрикативите 2,44 % односно 25 постигнување, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкатите 46,20 % или 946 постигнувања.

Графикон 11: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од втората група



Во графиконот 11 е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од втората група, односно резултатите кои се презентирани во табела 14.

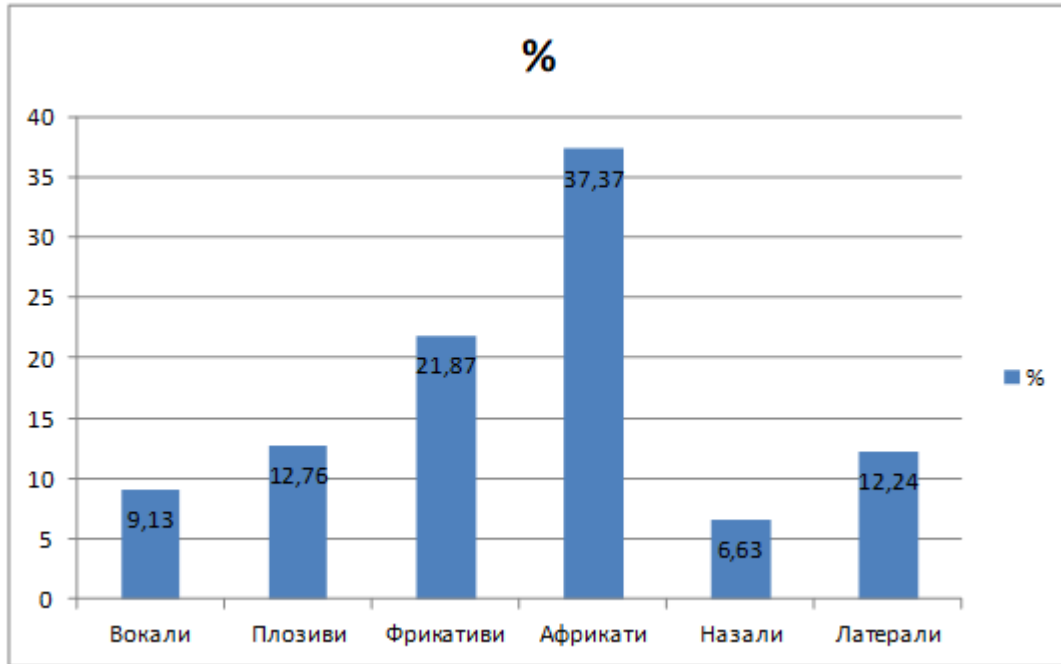
Табела 15: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од двете групи

Втора Група	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	347	5,103	0	15	1,893	9,13
Плозиви	485	7,132	0	26	4,189	12,76
Фрикативи	831	12,220	0	42	9,175	21,87
Африкати	1420	20,882	0	63	14,631	37,37
Назали	252	3,706	0	9	1,916	6,63
Латерали	465	6,838	0	14	3,244	12,24

Табелата 15 ни дава можност да ги анализираме податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од двете групи. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на назали 2,44 % односно 252 постигнувања, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкати 37,37 % или 1.420 постигнувања, и фрикативи 21,87 % или 831 постигнување.

Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,660$) помеѓу групата на гласовите кај испитаниците од двете групи и појавата на фонолошко-артикулациски нарушувања ($\chi^2 = 37,713$, $df = 42$, $p > 0,05$)

Графикон 12: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од двете групи



Во графиконот 12 е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од двете групи, односно резултатите кои се презентирани во табела 15.

Табела 16: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од машки пол

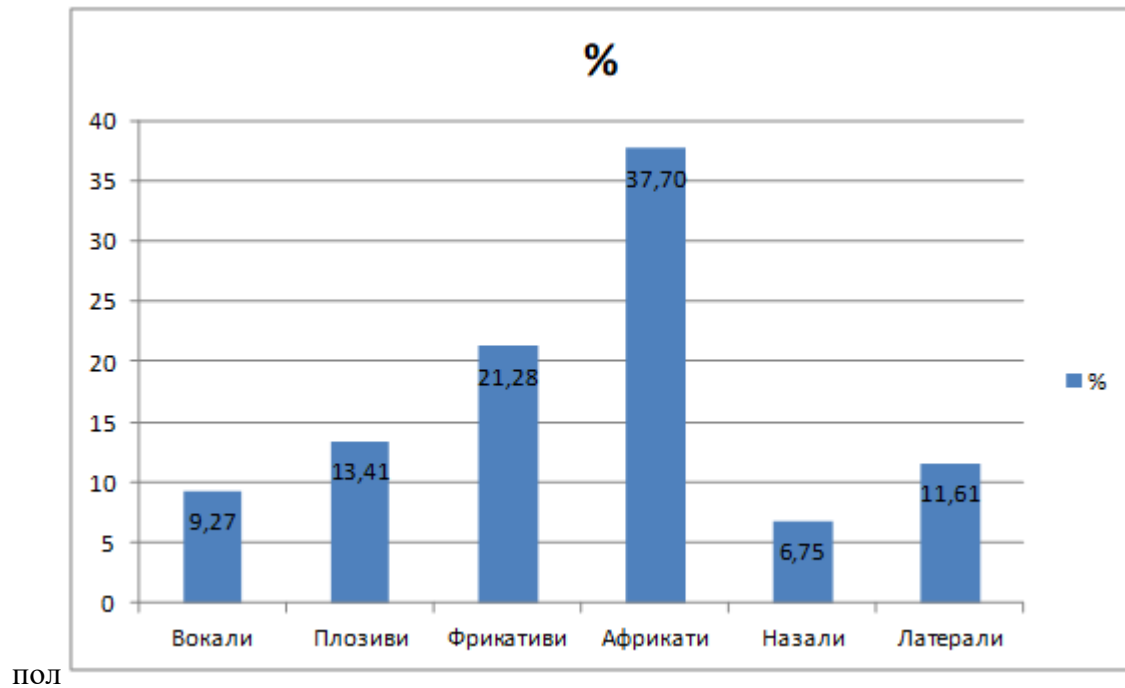
	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	206	5,567	5	15	2,062	9,27
Плозиви	298	8.54	6	26	4.672	13,41
Фрикативи	473	12.783	1	42	9.764	21,28
Африкати	838	22.649	2	63	16.476	37,70

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

Назали	150	3.783	1	9	1.902	6,75
Латерали	258	6.973	0	14	3.201	11,61

Во табела 16 се дадени податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од машки пол. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на назалите 6,75 % односно 150 постигнувања, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкати 37,70 % или 838 постигнувања.

Графикон 13: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од машки



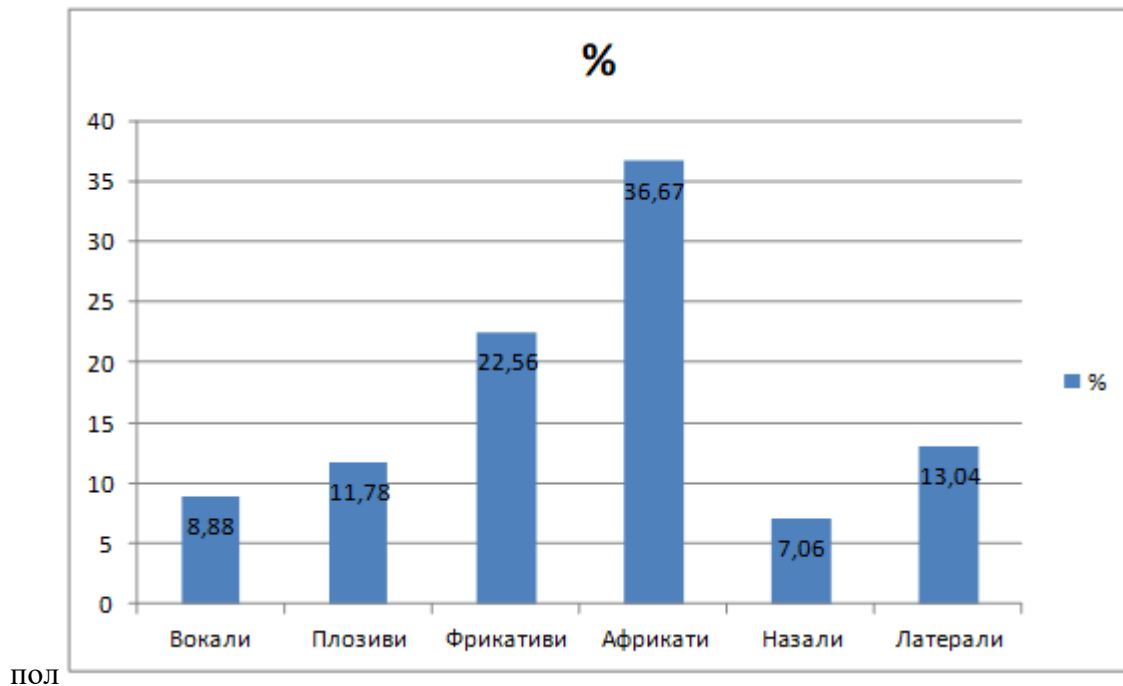
Во графиконот 13 е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од машки пол, односно резултатите кои се презентирани во табела 16.

Табела 17: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од женски пол

	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	141	1.549	0	6	1.524	8,88
Плозиви	187	6.032	0	20	3.270	11,78
Фрикативи	358	11.548	0	31	8.527	22,56
Африкати	582	18.774	0	41	11.996	36,67
Назали	112	3.612	0	9	1.960	7,06
Латерали	207	6.677	0	12	3.341	13,04

Во табела 17 се дадени податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од женски пол. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на назали 6,75 % односно 112 постигнувања, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкатите 36,67 % или 582 постигнувања.

Графикон 14: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од женски пол



Во графиконот е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од женски пол, односно резултатите кои се презентирани во табела 17.

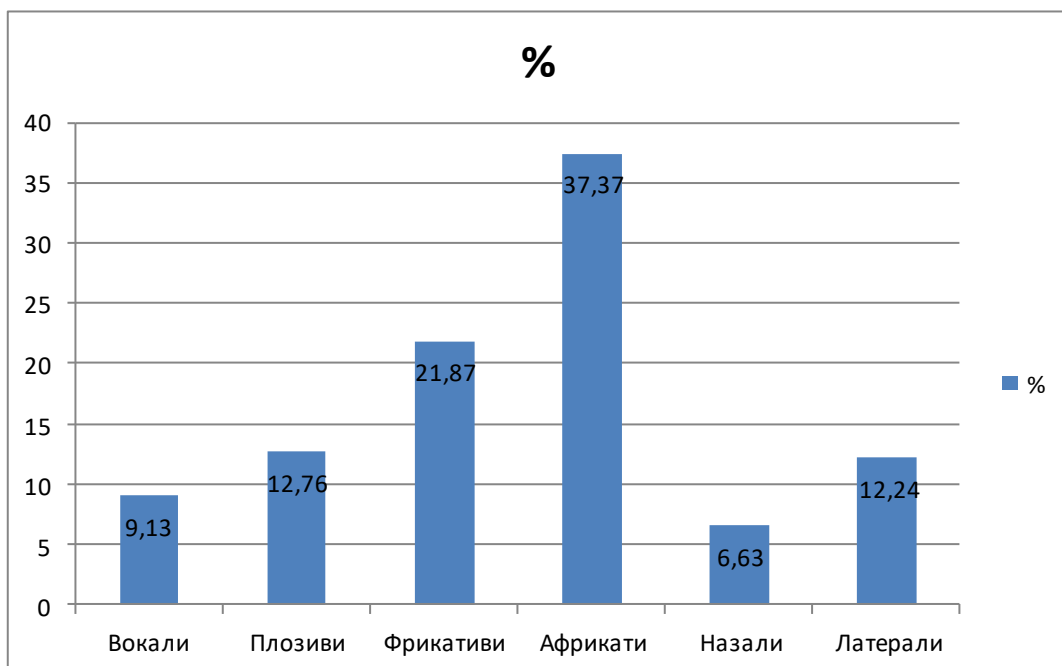
Табела 18: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од двата пола – збирна табела

	F	M	Min	Max	SD	%
Вокали	347	5.103	0	15	1.893	9,13
Пловиви	485	7.132	0	26	4.189	12,76
Фрикативи	831	12.220	0	42	9.175	21,87
Африкати	1420	20.882	0	63	14.631	37,37
Назали	252	3.706	0	9	1.917	6,63
Латерали	465	6.838	0	14	3.211	12,24

Табелата 18 ни дава можност да ги анализираме податоците за артикулациските нарушувања кај гласовните групи кај испитаниците од двата пола. И од нив може да се види дека најмалку артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на назали 6,63 % односно 252 постигнувања, додека најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкатите 37,37 % или 1.420 постигнувања.

Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,524$) помеѓу групата гласови кај испитаниците од двата пола и појавата на фонолошко-артикулациските нарушувања ($\chi^2 = 40,788$, $df = 42$, $p > 0,05$)

Графикон 15: Фреквенција на артикулациското нарушување кај испитаниците од двата пола – збирен графикон



Во графиконот е претставена фреквенцијата на артикулациските нарушувања кај испитаниците од двата пола, односно резултатите кои се презентирани во табела 18.

IV. ДИСКУСИЈА

Развојот на говорот има свои старосни норми и свои внатрешни стандарди за изговарање и употреба на јазичните елементи. Според повеќето автори, системот на автоматизирана навика на артикулација на мајчиниот јазик се воспоставува, во просек, по седумгодишна возраст, што значи дека едно дете на таа возраст треба да има автоматски изговор на сите гласови во системот, во сите видови фонетски позиции (иницијална, медијална, финална, итн.) во коартикулациони и согласки множества, во еднотелни и мултизборови. Гласот реализиран во областа на дадени граници е дефиниран како типичен (точен). Ако реализацијата на гласот, според која било од неговите димензии, надминува јазичен стандард на дадените граници – гласот е дефиниран како атипичен (патолошки), каде што отстапувањето може да се набљудува на една или збир артикулациски и/или фонетски карактеристики. Освен ако не се нарушени другите говорни модалитети. Донесување одлука (изразена со оцена) за квалитетот на говорите што се зборува и степенот на атипичност, со карактеризација на отстапувањата според соодветни карактеристики, бара познавање на фонолошко-артикулациските карактеристики на типичниот изговор, општиот развоен процес на секој глас и возраста на која завршува процесот.

Истражувањето во овој труд беше насочено кон систематско испитување на фонолошко-артикулациските промени кај децата од предучилишна возраст, нивно перцептивно препознавање (идентификација и квантификација) и споредување на девијацијата на изолираните гласови со фонолошко-артикулациските карактеристики на гласовите во типичниот изговор на мајчиниот јазик. Предмет на истражување беше да се проучат фонолошките и артикулациските нарушувања кои може да се јават кај децата од предучилишна возраст, како и да се проценат јазичните вештини.

Резултатите од истражувањето на зачестеноста на фонолошките и артикулациските нарушувања, видовите вклучени гласови и формите на атипична манифестација кај децата од предучилишна возраст се во голема согласност со резултатите од останатите трудови. Така, на пр., во истражувањето на Марковиќ и др. (1996), од вкупниот број анкетирани деца, 26,7 % имале нарушување во изговорот на еден или повеќе гласови.

Како гласови со најголема фреквенција на отстапување, авторите ги идентификувале следниве: ч, ц, ш, ж, л, р, ц. Најчест тип нарушување била дисторзијата⁸⁰.

Студиите за атипична артикулација на возраст од 3 до 9 години (Васиќ, 1971)⁸¹ ги потенцираа групите на африкатите, фрикативите и латералите како групи чишто некои од гласовите покажуваат висока фреквенција на варијанса според типот на дисторзија, поврзувајќи ја дисторзијата како водечка девијација токму за возраста од 9 години. Студиите за зачестеноста и видот на нарушувањето во изговорот (Совиј, 1988)⁸² резултираат со податоци за 41,7 % од децата од предучилишна возраст со појава на атипичен изговор на два до девет гласови во кои 23 % биле претставени со интердентален сигматизам како форма на дисторзија. Ова укажува на фактот дека процесите што се случуваат во говорот (промени во говорот и јазикот што се јавуваат со текот на времето – еволуцијата на говорот и јазикот) имаат влијание врз патолошките форми што ќе се појават кај луѓето со нарушувања во вербалната комуникација.

Врз основа на презентираниите резултати, не може да се тврди дека релативните мерки за отстапување се подобри од апсолутните мерки за отстапување, но дека изборот на критериумите зависи од карактеристиките што се анализираат.

Според претходно изнесените резултати што ги постигнаа испитаниците, може да ја согледаме следнава состојба:

Хо: Се претпоставува дека децата на возраст од 3 до 6 години со типичен развој имаат добар артикулациски статус.

Со оглед на добиените резултати испитаниците од првата група на возраст од три до четири години и втората група испитаници на возраст од пет и шест

⁸⁰ Marković, M., Golubović, S., Brakus, R. (1996). Frekvencija artikulacionih poremećaja kod dece predškolskog uzrasta. Beogradska defektološka škola br. 2, стр. 65-75.

⁸¹ Vasić, S. (1971). Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina. Naučna knjiga, Beograd
Beograd, пристапено на: 31.05.2019
[https://pefja.kg.ac.rs > uploads > 2018/05 str.77-85](https://pefja.kg.ac.rs/uploads/2018/05/str.77-85)

⁸² Sovilj-Nikic, S., Sečujski, M., Delić, V. (2007). Analysis of different factors influencing vowel duration in Serbian language. Proc. of Symp. on Social Communication, Santiago de Cuba, Cuba., стр. 18-25.

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

години, најголем процент од 60,07 % имаат добри постигнувања односно учествуваат со 3.036 поени. Нултата хипотеза е прифатена.

X₁: Претпоставуваме дека постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања кај децата меѓу 3- и 4-годишна возраст со типичен развој во однос со децата на 5 и 6 години.

Добиените резултати од анализата со помош на Пирсоновиот коефициент χ^2 покажаа дека не постои статистички значајна разлика помеѓу групата гласови кај испитаниците од двете групи и појавата на фонолошко-артикулациските нарушувања. Резултатите од истражувањето не ја потврдуваат првата хипотеза.

X₂: Се претпоставува дека постои статистички значајна разлика во појавата на артикулациските нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години со типичен развој во однос на полот. Добиените резултати од анализата покажаа дека не постои статистички значајна разлика ($p = 0,524$) помеѓу групата гласови кај испитаниците од двата пола и појавата на фонолошко-артикулациските нарушувања ($\chi^2 = 40,788, df = 42, p > 0,05$). Хипотезата не се потврдува.

X₃: Се претпоставува дека постојат најголем број на артикулациски нарушувања во финална позиција.

Имено, најмала успешност во изговорот на гласот има кај финалната позиција 30,24 % или 2.157 постигнувања, додека, пак, најголема успешност од 35,40 % или 2.525 постигнувања има изговорот на гласот во медијалната позиција кај двете испитанички групи. Оваа хипотеза се потврдува.

X₄: Се претпоставува дека ќе има поголем број артикулациски нарушувања на гласовите од групата на африкатите и фрикативите.

Ваквата констатација е во целост потврдена со добиените резултати, всушност, најмногу артикулациски нарушувања се јавуваат во гласовите од групата на африкатите 37,37 % или 1.420 постигнувања, потоа во фрикативи 21,87 % или 831 постигнување. Оваа хипотеза се потврдува.

X₅: Се претпоставува дека постои разлика во застапеноста на дисторзијата, омисијата и супституцијата според гласовните групи.

Изнесените податоци од самото истражување ни даваат можност да ги анализираме видовите на артикулациските нарушувања кај испитаниците од двете групи на глобалниот артикулациски тест. Најзастапен вид артикулациско нарушување е дисторзијата 60,91 % со 1.273 постигнувања. Артикулациското нарушување омисија се јавува со 568 постигнувања односно 27,18 %, додека, пак, артикулациското нарушување супституција е најмалку застапено со 11,91 % или 249 постигнувања. Оваа хипотеза се потврдува во целост.

Ова и слично истражување од областа на говорните нарушувања би можело да овозможи развој на современи системи за автоматско откривање на говорните нарушувања, со што би се подобрила говорната терапија и третманот во однос на побрза и пообјективна процена на отстапувањата и можност за планирање и оценување на говорната терапија.

Од друга страна, резултатите од овие и слични истражувања можат да придонесат за идентификување на варијациските полиња на типичниот изговор на гласовите кои во говорните технологии можат да придонесат за подобрување на квалитетот на препознавањето и синтезата на говорот.

ЗАКЛУЧОК

Од спроведеното теоретско и емпириско истражување можеме да заклучиме дека посебно важен момент во развојот на човекот се развојот на говорот и јазикот, кои претставуваат средство за меѓусебно разбирање на луѓето. До развој на говорот како најважен главен фактор се појавила заедничката работа. Всушност, говорот е оној кој овозможува формирање на карактеристичниот психички живот на човекот. Покрај што е средство за комуникација меѓу луѓето, говорот, во исто време, претставува и механизам на интелектуалната активност која овозможува извршување на операции како што се: апстракција, генерализација и создава основа за појдовно мислење.

Усвојувајќи и развивајќи го говорот, човекот ги развива сите свои психички функции, а посебно мислењето. Надмоќта на човекот над останатите живи суштества е заснована на неговата поразвиена способност за мислење и говор. Човекот ја наследува способноста да стекне користење говор. Примајќи го јазикот на својата средина, детето прима собрано огромно сознание на изминатите генерации и поради ова говорот претставува важен фактор во психичкиот развој.

Текот на јазичниот развој е универзален, без оглед на јазичната разновидност како резултат на различни култури. Одредени нивоа на говорно-јазично функционирање на децата во една јазична средина се постигнуваат на приближно иста возраст, особено во однос на развојот на граматичката структура и изговорот на гласовите, а индивидуалните разлики се однесуваат на брзината (темпо) со која детето го развива јазикот и, веројатно, применетите стратегии за учење. Етапите или фазите преку кои се реализираат структурите и функциите на говорниот се природно поврзани со интелектуалниот, социјалниот и емоционалниот развој на детето, кој е типичен за културната средина.

Со цел говорот и јазикот соодветно да се развијат, детето мора да ги совлада сите нивни елементи, како што се: фонолошко-артикулациски, граматичко-синтаксички, лексичко-семантички и прагматични. Затоа е особено важно да се истакне нивната важност кај децата од предучилишна возраст како основа за стекнување на училишни вештини.

Развојот на артикулацијата се одвива според одредени правила, од едноставни до комплексни. Нивната целосна дезинтеграција се одвива меѓу третата и шестата година од животот, а секое понатамошно отстапување од соодветната лексичка форма е ризишно и, по седум години, критично и патолошко.

Децата од предучилишна возраст не можат да ги опишат граматичките правила на кои тие се придржуваат бидејќи не ги совладале металингвистичките способности, но фазата на развивање на комплексната граматичко-синтаксичка структура на мајчиниот јазик е веќе завршена.

Еден стадиум од развојот на детето е периодот од третата година. Во тој период говорот на детето се одвива од непосредни конкретни ситуации. Детето се обидува само да зборува т. е. да зборува само за она што во дадениот момент не го гледа. Детето започнува да зборува граматички точно, а тоа значи употребува правилни зборови и правилно ги сврзува тие зборови во реченицата. Во овој период детето започнува да употребува реченици за негација, предлози, сврзници и др.

Почнувајќи од третата година, говорот на детето стапува во последната фаза на развојот во тој период. Од прости реченици, детето преминува на употреба на сложени реченици. Во овој стадиум се диференцираат главни и споредни реченици. Сега и кај децата, за прв пат, се поставуваат прашања, како и монолошки говор. На крајот од овој период децата веќе ја имаат совладано фонетиката на јазикот. Говорот на деца од три до пет години се одликува со: специфичност при обликувањето и значењето на зборовите и тешкотии при анализирањето, обликувањето и формирањето.

Четиригодишните деца се сигурни во тоа што го прават, или што планираат да го направат. Во овој период, децата им пркосат на своите родители и се дрски. Тие прават разни имагинарни пријатели со кои знаат да играат и цврсто веруваат во нив. Нивните говори вклучуваат измислени песни кои кај нив предизвикуваат смеа и забава.

Околу четири и пол години, детето се смирува и се обидува да открие што е реално, а што е имагинација, иако ова понекогаш сè уште му предизвикува проблеми, го збунува. Дете од четири и пол години, ако направи зграда од лево-коцки, на прашањето што е тоа, тоа нема да рече дека е куќа, туку зграда. Ако црта камион, нема да рече дека е автомобил.

На оваа возраст, детето е одличен истражувач и вистински мал говорник кое преку својата комуникација укажува дека стекнало големо знаење и искуство и дека размислува врз основа на тоа. Четиригодишните деца можат да запаметат броеви до дваесет, а да бројат предмети до четири или пет, покажувајќи на нив. Напамет знаат по неколку песни што ги рецитираат или пеат.

Дете на возраст од пет години значително ги подобрува своите способности, станува посигурно и е пријателски расположено кон околината. Во овој период, се забележува брз развој на вокабуларот кај децата. Детето започнува правилно граматички да зборува и разбира што зборуваат возрасните. Децата почнуваат да се шегуваат, ги разбираат правилата и покажуваат емпатија кон пријателите. Всушност, петгодишно дете е стабилно, сигурно, добро приспособено. Тоа е среќно со она што го прави и што, генерално, работи добро. На таа возраст, детето сака да биде добро дете, да ги исполни барањата и очекувањата на возрасните.

На оваа возраст, децата комуницираат со возрасните на еден начин, а со децата на друг начин. Тие почнуваат да зборуваат за блиското и далечното минато „Кога бев дете, сакав...“. Тие уживаат да читаат приказни што подоцна можам да ги играат со пријателите или сами. Тие сакаат да решаваат разни загатки и да ги дизајнираат самостојно. Кога играат, тие започнуваат да им наредуваат на други деца, особено на помладите. Тие изразуваат свој став, мислења, желби и потреби со зборување, барајќи од другите да ги почитуваат. Тие, исто така, ја измислуваат песничката самостојно, играјќи со зборови.

Во шестата година, децата често поминуваат од расположение до расположение. Во еден момент, тие велат дека ги сакаат своите родители, а во другиот не им се допаѓаат. За време на игрите и активностите тие сакаат да бидат најдобри, сакаат да победат и не им се допаѓа кога другите ги критикуваат или казнуваат. Во текот на овој период, децата поставуваат различни прашања и изнаоѓаат различни решенија, односно знаење. Со цел децата да стекнат одредено знаење во овие години и да ги исполнат своите интереси, како и во претходните години, им треба соодветна околина во која ќе ги охрабруваат и поддржуваат возрасните, првенствено семејството, потоа едукаторот, а подоцна и наставникот. Со оваа возраст детето разбира 13.000 збора, разбира спротивности, класифицира според формата, бојата и употребата, и правилно ги користи сите заменки.

Притоа, треба да се има предвид дека најсложениот и најтежок музички инструмент што може да се замисли, веројатно е човечкиот орган за говор. За да се формираат звуците и гласовите мора да се употреби целиот говорен апарат: стомакот, пречката, градниот кош, гркланот, гласните мускули, устата, јазикот, непцето, усните, забите, носот и носните синуси.

Артикулацијата се реализира со движењата на говорните органи кои го регулираат протокот на струја на воздухот за секој глас поединечно, со што се дава специфичен акустичен впечаток на секој глас. Променетиот проток на воздух е последица на променетата функција на говорните органи, што резултира во артикулациско нарушување. Патолошката артикулација дава изменета акустична слика на гласот, како и на зборот.

Фреквенцијата на нарушувањата на артикулацијата најчесто се смета во однос на полот, возраста, индивидуалните гласови или групите гласови. Повеќето истражувања покажаа дека развојот на артикулацијата е нешто побрз кај девојчињата. Фактот дека говорните нарушувања кај децата се во пораст е докажано со бројни студии до денес, каде се истакнува дека 30 % од децата од предучилишна возраст и околу 12-16 % од децата од основно училиште имаат нарушување на изговорот на одредени гласови.

Најстрого кажано, причините за фонолошко-артикулациските нарушувања можат да се класифицираат во четири категории: причини предизвикани од животна средина, психолошки, органски и наследни, влијанието на овие фактори може да доведе до појава на омисија, супституција или дисторзија.

Под омисија се подразбира недостаток на глас во зборот. Во раниот развоен период се јавува затоа што детето не ја знае структурата на зборовите, ниту аудитивните ниту говорните, а на постара возраст претставува неможност да се реализира изговорот на глас од страна на периферните органи, но аудитивната структура на зборот се формира и лицето знае кој глас не може да го формира и кое место го зафаќаат дадените зборови. Омисијата на гласовите во постара возраст е резултат на извршната дисфункција на периферните говорни органи (артикулациски механизам на ефективниот систем), а не на структурата на зборот.

Супституцијата е замена на еден глас со друг глас. Сите гласови што не се изговараат се заменуваат, а заменетиот глас претставува друга фонема, и тоа фонема која веќе е формирана и правилно изречена. Супституцијата покажува дека има некои фонетски сличности помеѓу гласот што се заменува и оној што е заменет. Овие сличности се изразуваат со некои фонетски елементи, како што се: поделба, звучност, флуидност или приближна позиција на говорните органи за изговор.

Додека, пак, дисторзијата значи артикулациско-акустично отстапување при изговарање на гласот или поголем број гласови од вообичаените норми за искажување. Гласовите постојат и се повторуваат, но тие се со несоодветен квалитет. Постојат повеќе фактори од кои зависи правилниот изговор на гласовите, како исправно сетило за слух, говорен апарат, нервна развиеност и др. Но покрај ова можат да се јават одредени отстапувања. Овие отстапувања, всушност, претставуваат неможност за формирање и изговарање на одредени гласови, и поради што тие се изоставаат од зборовите или можат да се заменат со акустични слични гласови. Типична дисторзија на изговорените гласови вклучува: сигматизам, ротацизам, ламбардизам, капацизам, гамацизам, делтацизам, етитизам, хитицизам и отоцизам.

Поаѓајќи од ваквите сознанија со истражувањето се настојуваше да се изнајде кои фонолошки и артикулациски нарушувања се среќаваат кај децата од предучилишна возраст, а добиените резултати ни послужија да дадеме препораки како навремено да се откријат и елиминираат овие нарушувања. А, од друга страна, со овој труд ја збогати проблематиката која се проучува и, исто така, ќе им помогне во продлабочување на знаењата на сите оние кои ја истражуваат оваа проблематика.

ПРЕПОРАКИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

- Рана детекција на фонолошко-артикулациските нарушувања преку создавање на скрининг програма;
- Соодветен систем на рана интервенција за навремено детектирање и третман на децата кои им е потребен истиот;
- Обезбедување на логопедска патронажна служба;
- Вклучување на логопедот во развојните стимулативни програми;
- Навремено и соодветно информирање на родителите за третманите кои ќе се применуваат во текот на процесот на рехабилитација;
- Максимално вклучување на родителот во целокупниот процес;
- Активна соработка на логопедот со другите стручни лица во предучилишните и училишните установи каде што е вклучено детето(педагог, психолог, дефектолог);

Кога би ги зеле предвид сите препораки , тогаш би можеле да очекуваме напредок во правилниот развој на говорот.

Логопедскиот рехабилитациски третман мора соодветно да се одвива преку корекција на неправилно формируваниот говор до негова правилна употреба во слободна конверзација, односно секојдневна примена.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Apel, K., Masterson, J. J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Lekenik: Ostvarenje.
2. ANDREŠIĆ, D., BENC ŠTUKA, N., GUGO CREVAR, N., IVANKOVIĆ, I., MANČE V., MESEC, I., TAMBIĆ, M. (2009.) Najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi, Priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece, Zagreb: Hrvatsko logopedsko društvo, Sekcija predškolskih logopeda grada Zagreba.
3. Apel, K., Masterson, J. J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Lekenik: Ostvarenje.
4. Borota, V. (2004). Sintaksičke konstrukcije u jeziku dece sa razvojnom disfazijom- doktorska disertacija, Beograd;
5. Bartlett, F.C. (1958). Thinking: An experimental and social study. London: George Allen Unwin Ltd.
6. Benc Štuka, N. (2010). Jezične teškoće. U D. Andrešić i N. Benc Štuka (Ur.), Kako dijete govori? (str. 20-33) Zagreb: Planet Zoe.
7. Bouillet, D. (2010). Izazovi integralnog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Školska knjiga.
8. Bilibajkić R. Detection of articulatory-acoustic deviations in pathological speech. 2016; PhD Thesis, University of Belgrade, School of electrical engineering.
9. Bartlett, F.C. (1958). Thinking: An experimental and social study. London: George Allen Unwin Ltd.
10. Bugarski, R. (2003). Uvod u opštu lingvistiku. Beograd: Čigoja štampa.
11. ĆERANIĆ, A., (2014.), Razvoj Govora Word [Online]: <https://www.scribd.com/document/249373113/Razvoj-Govora-Word>.
12. Compton, A' J.: Generative Studies of Children's Phonological Disorders. Journal of Speech and Hearing Disorders, vol. 35, 1970, стр. 315 - 339. Edwards, M' L': Issues

- in Phonological Assessment. *Seminars in Speech and Language*, vol.4,4,1963,стр. 351 – 373.
13. Dobrota, N .(2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović”.
 14. Dimitriev, L.B., Taptarova, S.L. i sar. (2015). Fonijatrija i fonopedija. Moskva, Medicina.
 15. Dobrota, N .(2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović”.
 16. Dobrota, N .(2010). Artikulaciono-fonološki poremećaji. Beograd: Zavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović”.
 17. Dimitriev, L.B., Taptarova, S.L. i sar. (2015). Fonijatrija i fonopedija. Moskva,Medicina.
 18. Dimic N., 1996, Metodika artikulacije, Defektoloski fakultet, Beograd, стр.14-15
 19. Golubović, S. (2006). Razvojni i jezički poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije.
 20. Golubović, S. (2012). Fonološki poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije
 21. Golubović, S. (2006). Razvojni i jezički poremećaji. Beograd: Društvo defektologa Srbije, стр.130
 22. Heðever, M. (1991). Relations between articulation disorders and some etiological factors in children. *Defektologija*, 28(1), 19-25.
 23. Hesketh, A. (2004). Early literacy achievement of children with a history of speech problems. *International Journal of Language & Communication Disorders*. Vol. 39,(4), 453–468.
 24. Evans, N. i Levinson, S. (2009). The Myth of Language Universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, Vol.32, 448–494.
 25. Ivičević Desnica, J. (1993). POVEZANOST IZGOVORNIH GREŠAKA S POREMEĆAJIMA DRUGIH MOTORNIH I PERCEPCUSKIII SPOSOBNOSTI GOVORNOGA PODRUČJA. *Govor*, 10(2), 47-77.
 26. Јанческа Георгиевска Т. Ортодонските аномалии и изговорот на гласови. Сто-матолошки факултет 2012; Скопје

27. Jovanović-Simić, N., Slavnić, S. (2009). Atipičan jezički razvoj. Beograd: Društvo defektologa Srbije, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
28. Јузуновиќ-Зуниќ Ј, Ибрагимагиќ А. Анализа на грешките кај деца со сигматизам во Босанскиот/Хрватскиот/Српскиот јазик. Факултет за образовање и рехабилитација 2012. Универзитет во Тузла.
29. Kristal, D. (1996.). Kembrička enciklopedija jezika. Beograd: Nolit.
30. Kostić, Đ & Vladisavljević, S. (1995). Govor i jezik deteta u razvoju (Language and speech in child development). Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, Beograd.
31. Kristal, D. (1996.). Kembrička enciklopedija jezika. Beograd: Nolit.
32. Lurija, A. R. (1982). Osnovi neurolingvistike, Beograd: Nolit
33. Lewis BA, Freebairn LA, Hansen AJ et al. Dimension of early speech sound disorders: A factor analytic study. Journal of communication disorders 2006; 39: 139-157.
34. Kovacs-Vass, E. (1987). Socijalna integracija i oralni sigmatizam. Defektologija, 23(1), 181-186
35. Karevska A, Trajkovski V. Etiology of speech disorders in “Institute for rehabilitation of hearing, speech and voice” Skopje. Journal of special education and rehabilitation 2005; 6 (1-2): 27-34.
36. Kristal, D. (1996.). Kembrička enciklopedija jezika. Beograd: Nolit.
37. Mesec, I. (2010). Razvoj jezika i govora od rođenja do sedme godine. U D. Andrešić
38. Mesec, I., (2009.) Najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi, Priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece, Zagreb: Hrvatsko logopedsko društvo, Sekcija predškolskih logopeda grada Zagreba
39. Marković, M., Golubović, S., Brakus, R. (1996). Frekvencija artikulacionih poremećaja kod dece predškolskog uzrasta. Beogradska defektološka škola br. 2, стр.65-75.
40. Milosevic N, Vukovic M. Rapid naming in children with specific language impairment and in children with typical language development. Journal of special education and rehabilitation. 2017; 18(1- 2): 42-54.

41. Milosevic N, Vukovic M. Grammar and syntactic deficit in children with specific developmental language impairment. *Journal of special education and rehabilitation* 2011; 12 (3-4): 50-58.
42. Milankov V, Mikov A. Disorders of the sound articulation in preterm children. *Journal of special education and rehabilitation* 2009;10 (3-4): 52-65.
43. McLeod S, Harisson LJ. Epidemiology of speech and language disorders in a nationally representative sample of 4 to 5 year old children. *Journal of speech language and hearing research* 2009; 52: 1231-1229
44. Marković, M., Golubović, S., Brakus, R. (1996). Frekvencija artikulationih poremećaja kod dece predškolskog uzrasta. *Beogradska defektološka škola* br. 2, 65-75.
45. Norbury CF, Gooch D, Wray C et al. The impact of nonverbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Journal of child psychology and psychiatry* 2016; 57 (11): 1247-1257.
46. NIKOLIĆ, S. (1996.) *Svijet dječje psihe*. Zagreb: Prosvjeta
47. OKOVIĆ, S. (2013.) *Vodič kroz razvoj govora od rođenja do početka škole*, Klokunica [Online]: <https://klokunica.24sata.hr/jaslice/razvoj-u-drugoj-i-trecoj-godini/vodic-kroz-razvoj-govora-od-rodenja-do-skole-588>.
48. Posokhova, I. (1999). *Razvoj govora I prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje*. Ostvarenje
49. Posokhova, I. (1999). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Zagreb: Ostvarenje
50. Попоска А. Атрикулативните специфичности кај децата со развојна дисфазија во рана училишна возраст. *Дефектолошка теорија и практика* 2009;10 (3-4): 129-131.
51. Попоска А, Филипова С. Компаративна анализа на фонолошко-артикулативните растројства во функција на диференцијална дијагноза. *Дефектолошка теорија и практика* (2010);11(1-2): 53-65.
52. Petrović-Lazić, M., Jovanović-Simić, N., Kulić, M., Babac, S., & Jurišić, V. (2015). Acoustic and Perceptual Characteristics of the Voice in Patients With Vocal Polyps After Surgery and Voice Therapy. *Journal of Voice*, 29(2), 241-246.

53. Размовска В, Степановска В, Неделковски Б. Раното откривање на сигматизмот како последица на лесната наглувост. Дефектолошка теорија и практика 1997; 2:105-106
54. RADE, R. (2005.) Poticanje ranog govorno-jezičnog razvoja. Zagreb: FoMa
55. RATHUS, S. A., (1994.) Temelji psihologije. Jastrebarsko: Naklada Slap
56. Schwartz, R', Leonard, L., Folger, M., Wixom, M.: Early Phonological Behavior in Normal Speaking and in Children with Disordered Speech: Evidence for a Synergistic View of Linguistic Disorders. Journal of Speech and Hearing Disorders, vol. 15, 1980, стр. 357 – 37
57. SHERIDAN, D., M., (1997) Dječji razvoj od rođenja do pete godine. Zagreb: Educa, Nakladno društvo d.o.o
58. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Zagreb, Golden Marketing-Tehnička knjiga
59. Šimić, M. (2015). Učestalost i vrste dislalija u djece pred polazak u školu (Doctoral dissertation).
60. ŠKARIĆ, I. (1986). Određenje govora. Govor, 3(2), 2-16
61. ŠKILJAN, D. (1986). O definiciji jezika i govora. Govor, 3(1), 19-26
62. Šipka, M. (2005). Kultura govora. Novi Sad: Prometej
63. Stevovic-Otasevic J. Prognostic value of neurophysiological and neuropsychological indicators in detecting risks of speech development in preschool children. 2016; PhD thesis, University of Belgrade.
64. Sovilj-Nikic, S., Sečujski, M., Delić, V. (2007). Analysis of different factors influencing vowel duration in Serbian language. Proc. of Symp. on Social Communication, Santiago de Cuba, Cuba.
65. Vladislavljević, S. (1987) Afazije i razvojne disfazije. Beograd: Naučna knjiga
66. Vasić, S. (1971) Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
67. Velički, V. i Katrainčić, I. (2011). Stihovi u pokretu. Zagreb: Alfa d.d.
68. Velički, V. (2009). Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću. METODIKA: časopis za teoriju i praksu metodika u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj izobrazbi
69. Vuletić, D. (1981). Nered u govoru. Defektologija, 17(1-2), 105-116

70. Vuletić, D. (1987). Govorni poremećaji – izgovor. Zagreb: Školska knjiga
71. Vasić, S. (1971). Razvitak artikulacije kod dece na uzrastu od tri do devet godina. Naučna knjiga, Beograd
72. VRANIĆ, Đ., & HUNSKI, M. (1990). ISTRAŽIVANJE POVEZANOSTI ARTIKULACIJSKIH POREMEĆAJA I ORTODONTSKIH ANOMALIJA. Govor, 7(1), 87-92
73. Vladislavljević, S. (1987) Afazije i razvojne disfazije. Beograd: Naučna knjiga
74. Vygotskog L, U. Bronfenbrennera i R. Feuersteina, Draženka Skupnjak: Teorija razvoja i učenja, Život i škola, br. 28 (2/2012.), god. 58., str. 219. – 229.
75. Velički, V., Katarinčić I. (2011). Stihovi u pokretu: malešnice i igre prstima kao poticaj za govor. Zagreb: Alfa, d.d
76. World Health Organization (2008). ICD-10: International statistical classification of diseases and related health problems (10th Rev. ed.). New York, NY: Author
77. Umićević U, Ljubić M., Govorno jezični poremećaji razvojnog doba, Udruženje logopeda Srbije, 2015, стр. 103

ПРИЛОЗИ

Артикулациски тријажен тест

ВОКАЛИ

ГЛАС	ЗБОР	+	+ -	+	ЗАБЕЛЕШКА
И	ПИЕ				
Е	БЕБЕ				
А	МАМА				
О	ВОДА				
У	БУБА				

ПРИЛОЗИ

П	ПИЛЕ				
Б	БАБА				
Т	ТАТО				
Д	ДЕТЕ				
К	КАПА				
Г	ГУМА				

АФРИКАТИ

Ц	ЦИЦА				
С	СИД				
Ч	ЧАША				
Џ	ЏЕБ				
Ќ	ЌЕБЕ				
Ѓ	ЃУМ				

ФРИКАТИВИ

Ф	ФУРНА				
В	ВОДА				
С	СААТ				
З	ЗАБ				
Ш	ШУМА				
Ж	ЖАБА				
Х	ХОР				
Ј	ЈАС				
Р	РИБА				

НАЗАЛИ

М	МАСА				
Н	НОГА				
Њ	КОЊ				

ЛАТЕРАЛИ

Л	ЛЕТА				
Љ	ЉУБИ				

ИМЕ

ПРЕЗИМЕ

ДАТУМ

РЕЗУЛТАТИ ОД ГЛОБАЛНИОТ ТЕСТ

Групни гласови		1	2	3	4	5	6	7
ВОКАЛИ	И							
	Е							
	А							
	О							
	У							
ПЛОЗИВИ	П							
	Б							
	Т							
	Д							
	К							
	Г							
АФРИКАТИ	Ц							
	Ѕ							
	Ч							
	Џ							
	Ќ							
	Ѓ							
ФРИКАТИВИ	Ф							
	В							
	С							
	З							
	Ш							

Фонолошко-артикулациски нарушувања кај децата на возраст од 3 до 6 години

	Ж							
	Х							
	Ј							
	Р							
НАЗАЛИ	М							
	Н							
	Њ							
ЛАТЕРАЛИ	Л							
	Љ							

ВОКАЛИ							
ПЛОЗИВИ							
АФРИКАТИ							
ФРИКАТИВИ							
НАЗАЛИ							
ЛАТЕРАЛИ							
ВКУПНО							

Добри гласови:

Грабични:

Оштетени:

Тешко оштетени:

Недостасуваат: